

XVI. YÜZYIL ŞAİRLERİNDEN SİLİSTRELİ ŞİRÎ VE *HİLYETÜ'L-İSLÂM* MESNEVİSİ

THE 16TH CENTURY POET SILISTRELI SÎRÎ AND HIS MATHNAWÎ
“*HILYETU'L-ISLAM*”

HASAN DOĞAN*

Sorumlu Yazar

Öz

XVI. Asır, Osmanlıların güçlü ve şaşaalı asrı olarak bilirse de bu asırda tüm Osmanlı topraklarında barış ve huzurun hâkim olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim bu yüzyılın ikinci yarısında özellikle doğu hudutlarında önemli çatışma ve savaşlar yaşanmıştır. Birçok nedene bağlı olarak dönemin padişahı III. Murad (salt.1574-1595) 1578 yılında sefer emri vermiş ve bu emre binaen devletin çeşitli noktalarındaki askerî birlikler de Şark Seferi'ne katılmak üzere doğu sınırlarına sevk edilmiştir. Toplumun her kesiminden ve hemen her zümreden şair yetiştiren bir medeniyet olan Osmanlıların askerî birlikleri içerisinde şiire ve edebiyata meraklı kimseler de olabilmekteydi. Bu çalışmanın odağında bulunan Şîrî mahlaslı şair de esasen sipahi olan ve Şark Seferi'ne katılan isimlerden biridir. Asıl adı Ali olan Şîrî, Silistrelî olması nedeniyle söz konusu sefere Rumeli birlikleriyle beraber katılmıştır.

Şark Seferi'ne katılan Şîrî, seferde iken dört çocuğunu da dramatik bir şekilde kaybetmiştir. Bu kayıplar üzerine dünyanın geçiciliğini idrak eden şair, *Hilyetü'l-İslâm* isimli bir eser kaleme alarak hayırla anılmayı ummuştur. *Hilyetü'l-İslâm*'ı yazmasının diğer nedeni de artan Şii propagandalarına karşılık vermektir. Zira eserin ilk bölümlerini oluşturan iman, İslâm ve ihsan bölümleri esasen İslâm inanç ve ibadetlerinin temel kavramlarıyla ilgili dinî muhtevalı bölümler olsa da, bu kısımlar şairin Rafizi olarak gördüğü Alevilik propagandalarına cevap niteliğindedir. Zira bu bölümlerde Şîrî, sözü sık sık Rafizi Kızılbaşlara getirerek onları eleştirir. Şu ana kadar tek nüshası tespit edilen söz konusu eser, mesnevi nazım biçimi ile kaleme alınmış olup 1580 yılında tamamlanmıştır. Ansiklopedik mahiyette mesnevi olan *Hilyetü'l-İslâm*'da dinden ticarete, yöneticilikten askerliğe, esnafıktan evliliğe kadar birçok konu ele alınmıştır. Eksik bir nüsha görünümündeki mesnevi, mevcut şekliyle 4864 beyit kadardır. Bu yazıda XVI. yüzyıl şairlerinden Silistrelî Şîrî Ali Bey'in hayat öyküsü ortaya konmaya çalışılacak daha önce bir çalışmaya konu olmamış *Hilyetü'l-İslâm* mesnevisi şekil ve muhteva bakımından incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, XVI. yüzyıl, Alevilik, Şîrî Ali, *Hilyetü'l-İslâm*.

Araştırma Makalesi / Künye: DOĞAN, Hasan. “XVI. Yüzyıl Şairlerinden Silistrelî Şîrî ve *Hilyetü'l-İslâm* Mesnevisi”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 111 (Eylül 2024), s. 323-360
<https://doi.org/10.60163/tkcbva.1460908>

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, E-mail: hasandogan143@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5445-6746.

Abstract

Although the 16th century is known as the glorious era of the Ottomans, it does not necessarily imply that peace and tranquility prevailed throughout all Ottoman territories. Indeed, especially in the second half of this century, significant conflicts and wars occurred, particularly along the eastern borders. Due to various reasons, the Sultan of the period, Murad III (reigned 1574-1595), issued a campaign order in 1578, and consequently, military units from various parts of the state were dispatched to the eastern borders to participate in the Eastern Campaign. Among the Ottoman military units, there were also individuals interested in poetry and literature. The poet known by the pen name Sîrî, who is the focus of this study, was one of the names who participated in this campaign and was essentially a cavalryman. Sîrî, whose real name is Ali, according to his own statement, is originally from Silistra. Sîrî, who participated in the Eastern Campaign of the Ottomans, tragically lost all four of his children during the campaign. Understanding the temporariness of the world upon these losses, the poet hoped to be remembered favorably by composing a work called "Hilyetü'l-Islam." One of the reasons for writing Hilyetü'l-Islam was also to respond to the increasing Shiite propaganda. While the sections of faith, Islam, and beneficence, which form the first parts of the mesnevi, essentially deal with the basic concepts of Islamic belief and worship, these parts serve as a response to the Alevi propaganda perceived by the poet as Rafidi. In these sections, Sîrî frequently criticizes the Rafidi Kızılbaş by addressing them directly.

The aforementioned Hilyetü'l-Islam, whose only copy discovered so far is in mesnevi verse form, was completed in 1580. In this encyclopedic mesnevi, various topics are covered, ranging from religion to trade, from governance to military matters, from craftsmanship to marriage. The mesnevi, appearing as an incomplete copy, consists of approximately 4864 verses in its current form. In this study, the Hilyetü'l-Islam mesnevi, which has not been subject to a previous study, will be examined in terms of form and content, and an attempt will be made to present the life story of the poet, Silistreli Sîrî Ali.

Key Words: Ottoman Empire, 16th century, Alevi, Sîrî Ali, Hilyetü'l-Islam.

Giriş

Osmanlı ve Safevî Devletleri, tarih boyunca İslâm dünyasının önemli güçleri olmalarının yanı sıra farklı mezhepleri benimsemeleri ve coğrafi yakınlıkları sebebiyle birbirleriyle sık sık çatışmışlardır. Osmanlılar, Sünni İslâm'ı benimseyen bir devlet iken, Safevîler Şii İslâm'ı kabul etmişlerdir. Bu farklı mezheplere dayalı dinî ve siyasi ayrılıklar, pek çok kez çatışmalara yol açmıştır. Ayrıca, bölgedeki toprak ve kaynaklar üzerindeki rekabet, iki imparatorluğun çatışmasında önemli bir rol oynamıştır. XVI. yüzyılın ortalarında, Osmanlı-Safevî ilişkileri, özellikle Osmanlıların doğu sınırlarında artan gerilimle belirginleşmiştir. Bu asrın ikinci yarısında giderek artan çekişmeler ve Safevîlerin batıya doğru genişleme faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarına sefer yapmasını zorunlu kılmıştır. Ayrıca Anadolu topraklarında artan Şii propagandaları, Türkmenler arasında Aleviliğe rağbetin gittikçe artması ve bazı Kızılbaş Türkmen aşiretlerinin örgütlenmesi Osmanlı idarecilerini önlem almaya zorlamıştır.¹ Tüm bu gerekçelerin neticesinde 1578

¹ Osmanlı ve Safevî devletleri arasında kalan bu Kızılbaş Türkmenlerin tüm yönleriyle ele alındığı kapsamlı bir çalışma için bk. (Gülten, 2022).

yılında, bu dönemin önemli olaylarından biri olan *Şark Seferi* gerçekleşmiştir (Kütükoğlu, 1962, 1-13). Sefer kararını alan dönemin padişahı III. Murad (salt.1574-1595), *Şark Seferi*'ne bizzat katılmamış, muhtelif aralıklarla Lala Mustafa Paşa (öl.1580) ile Koca Sinan Paşa (öl.1596)'yı söz konusu seferin serdarları olarak görevlendirmiştir (Kılıç, 2014, 727). Bu çalışmada *Şark Seferi*'ne bizzat katılan bir Osmanlı sipahisinin dini ve içtimai nasihatleri ile birtakım tecrübelerini aktardığı, yer yer de katıldığı seferle ilgili dikkat çekici bilgiler naklettiği *Hilyetü'l-İslâm* isimli mesnevisi konu edilmiştir. Çalışmada, öncelikle söz konusu mesnevinin şairi olan Şîrî Ali Bey'in hayat öyküsü ele alınacak ve *Hilyetü'l-İslâm* mesnevisi şekil ve muhteva bakımından incelenecektir.

1. Türk edebiyatında Şîrî mahlaslı şairler ve Silistreli Şîrî Ali Bey

Tezkireler ve biyografik kaynaklarda *Şîrî* mahlasını kullanan altı şairden söz edilmektedir. Bu şairlerden biri XVIII. asırda yaşadığı düşünülen Bektaşî-meşrep bir şairdir. Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan şairin Alevî – Bektaşî şiirlerini ihtiva eden mecmualarda çok sayıda manzumesi tespit edilmiştir. Sözü edilen şair özellikle “*Cihân var olmadan ketm-i 'ademde / Hak ile birlikte yektaş idim ben*” mısralarıyla başlayan devriyesiyle tanınmakta ve anılmaktadır. Kimi araştırmacılar Şîrî mahlaslı bu şair ile M 1761-62 yıllarında vefat eden Hacı Bektaş isimli şairin aynı kişi olduklarını bildirmişlerdir (Çakır, 2015; Özmen, 1998, 3/183-184). Sözü edilen bu şairin XVIII. yüzyılda yaşadığı ve Alevî – Bektaşî kültür ve düşünce dünyasını yansıtan manzumeler yazmış olduğu bilindiğinden bu ismin çalışmamıza konu olan eserin müellifi olması mümkün görünmemektedir. Şîrî mahlaslı bir diğer şair ise XVII. yüzyılda yaşadığı nakledilen Seyyid Mehmed Şîrî'dir. *Sicill-i Osmânî*'de ve *Beyânî Tezkiresi*'nin bazı nüshalarında Şîr mahlasıyla da anılan şairin hayatı ve eserleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Beyânî, şairin Divan-ı hümayun kâtiplerinden olduğunu ve H 1105 / M 1693-94 yılında vefat ettiğini bildirmektedir (İnce, 2018, 281; Komisyon [TDEA], 1998, 8/177).

Hayatları hakkında elde çok veri bulunmayan ve yalnızca Ispartalı Kâbilî'nin *Sultân-ı Hübâna Münâsib Eş'âr* isimli tematik mecmuasında bazı beyitleri kayıtlı olan Şîrî mahlaslı diğer iki şair ise Belgradlı Şîrî Beg ile Edirneli Şîrî'dir (Gürbüz, 2014a; Gürbüz, 2014b). Kâbilî'nin yukarıda ismi anılan mecmuasını XVI. yüzyılın son çeyreği ile XVII. yüzyılın ilk çeyreği arasında derlediği düşünülmektedir (Gürbüz, 2021). Bu bilgidен hareketle bu çalışmaya konu olan eserin müellifinin bu iki isimden biri olabileceği tarihî açıdan mümkün görünmekle beraber bu ihtimali destekleyecek başka hiçbir verinin olmaması ve daha da önemlisi bu çalışmaya konu olan şairin kendini *şehr-i Silisre* (Silistre)'den şeklinde tanımlaması müellifin yukarıda anılan iki isimden farklı bir şair olduğuna işaret etmektedir. XVI. yüzyılda yaşadığı bilinen Şîrî mahlaslı bir diğer şair ise Hersek-zâde Şîrî'dir. Asıl adı Ali olan şairin babası da Yavuz Sultan Selim'in veziriazamlarından olan ve Hersek-zâde sanıyla tanınan (bilinen) Ahmed Paşa'dır.² Kimi kaynaklar Hz. Ali'nin soyundan

² Şîrî'nin babası dönemin önemli vezirlerinden Hersek-zâde Ahmed Paşa'dır. Devşirme vezirlerden olan Ahmed Paşa, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim devrinin dikkat çeken devlet adamlarından olmasının yanı sıra kurduğu vakıflar

geldiği için bazı kaynaklar ise adı Ali olduğu için Şîrî mahlasını seçtiğini naklederler. İstikbal vadeden bir şahsiyet olarak dikkat çeken Hersek-zâde Şîrî, Yavuz Sultan Selim'in ilgisini kazanarak padişahın himayesinde yetişmiş ve onun yakın koruması altında çeşitli görevlerde bulunmuştur. Bu ilginin neticesinde kapıcıbaşılıktan sancak beyliğine terfi eden Hersek-zâde Şîrî Bey, genç yaşta nikris hastalığına yakalanarak devlet işlerinden el çekmek zorunda kalmıştır. Hastalığı nedeniyle Kanuni Sultan Süleyman devrinde emekliye ayrılan Hersek-zâde Şîrî'ye Mısır'da tekaüt sancağı verilmiş fakat şair çok sürmeden vefat etmiştir (Köksal, 2013; Komisyon [TDEA], 1998, 8/176). Vefat tarihi tam olarak bilinmemekle beraber Sehî Bey ve Latîfi tezkirelerinde geçen bazı ifadelerden hareketle Şîrî'nin vefat yılı hakkında bazı tahminlerde bulunmak mümkündür. Nitekim Sehî Bey, *Heşt-Bihişt*'te şair için "*Alî Beg 'aleyhi'r-rahme*" ifadelerini kullanır. Bu ifade Sehî Bey eserini yazdığı vakit Şîrî'nin hayatta olmadığına işaret etmektedir. *Heşt-Bihişt*'in 1538 yılında tamamlandığı bilindiğine göre Şîrî bu tarihten evvel vefat etmiş olmalıdır (İpekten vd., 2017, 50). Bu bilgiyi destekleyecek bazı ifadeler de Latîfi'nin şair biyografilerini içeren *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ* isimli eserinde karşımıza çıkmaktadır. Latîfi, eserinde hastalık döneminde Şîrî'yi ziyaret ettiğini nakleder. Ayrıca Latîfi de söz konusu şairi "*rahmetu'llâhi 'aleyhi*" ifadeleriyle takdim etmiştir. Bilindiği üzere Latîfi Tezkiresi, 1546 yılında tamamlanmıştır. Bu durumda bahis konusu şairin bu tarihten önce vefat etmiş olması gerekmektedir (Canım, 2018, 318). Bu iki veriden hareketle Şîrî'nin 1538 yılından yahut en geç 1546'dan önce vefat ettiği kesin olarak söylenebilir. Tezkirecilerin çoğu Hersek-zâde Şîrî'nin sanatçı kimliğini değerlendirirken ondan övgü ile söz ederler (Köksal, 2013). Çeşitli mecmualarda şiir örneklerine rastlanan Hersek-zâde Şîrî'nin divan tertip edip etmediği bilinmemektedir. Şairin günümüze değin ulaşan tek eseri ise Yavuz Sultan Selim döneminde vuku bulan bazı olayların konu edildiği *Târih-i Feth-i Mısır (Şâhâne-nâme)* isimli manzum Selim-nâmedir. Mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan eser 1442 beyittir (Gülmez, 2022). Yukarıda ifade edildiği üzere Hersek-zâde Şîrî 1538 veya 1546 yılından önce vefat etmiş olduğundan bu şairin çalışmamıza konu olan eserin müellifi olması mümkün görünmemektedir.

Şîrî mahlaslı diğer bir şair ise Silistre doğumlu şairdir. Sipahi şairlerden olan Şîrî'nin asıl adı Ali'dir. Aynı zamanda iyi bir hattat da olan Şîrî'nin hayatı hakkında en detaylı bilgi, şairin çağdaşı olan Âşık Çelebi tarafından kaleme alınan *Meşâiru'ş-Şu'arâ*'da karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte söz konusu eserde Şîrî'nin hayatı ve görevleri detaylıca ele alınmamış yalnızca kalıplaşmış bazı ifadelerle şair methedilmiştir. Nitekim Âşık Çelebi, Şîrî'nin sipahi ve iyi bir hattat olmasının yanı sıra her türlü ilimde kendini geliştirmiş, donanımlı bir kişi olduğunu vurgular. Çelebi ayrıca Şîrî'nin kolaylık ve rahatlıkla şiir ve nesir yazabildiğinden övgüyle söz eder (Kılıç, 2018, 618):³

ve sanat hamciliği yönüyle de dönemin aktif şahsiyetlerindedir (Lowry, 2011, 54-60). Nitekim Sehî Bey, Ahmed Paşa övgüsü içeren bahariye türünde bir kaside yazarak Paşa'ya sunmuştur bk. (Yekbaş, 2020, 84-87). Bu durum Sehî'nin Ahmed Paşa'nın koruması altına girmek arzusunda olduğuna işaret edebilir.

³ Silistrelî Ali Şîrî'nin biyografisinin yer aldığı *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* adlı elektronik ansiklopedide yer alan bazı yanlışlıklara da özellikle değinmek istiyoruz. Zira söz konusu maddeyi kaleme alan araştırmacı Silistrelî Şîrî ile yukarıda değinilen Hersek-zâde Şîrî'yi karıştırmış olmalı ki Silistrelî Şîrî'nin Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın oğlu

“Bu Şîrî Silistre nâm kasabadandır. Mahlası Şîrî, adı ‘Alî. Kendü sipâhidür ammâ her gûne ma’rifetüñ âgâhidür. Envâ’-ı hatt milî yazar, mütekaddimîn hattâtlarınıñ hatların çizirdi. Zihnî gâyet gür ve tabî’atı hiddet ü cevdetle pürdür. Nazma meyl eylese bir anda bir kasîde dir, inşâya heves itse bir anda niçe cerîde dir.”

Âşık Çelebi yukarıda alıntılanan ifadelerin ardından Şîrî’nin sanatçı yönü ile ilgili de olumlu değerlendirmelerde bulunur ve manzumelerinden bazı örnekler sunar. Biyografide dikkat çeken bir nokta da Şîrî’nin Âşık Çelebi’ye mektup göndermesidir. Çelebi’nin nakline göre Şîrî, Âşık Çelebi’ye bir mektup göndermiş ve onu bulunduğu yere davet etmiştir. Çelebi’nin naklettiği mektupta Şîrî kendini Ali Dede olarak takdim edip, gece gündüz bir zaviyede vakit geçirdiğini belirtmektedir (Kılıç, 2018, 618):

“Sûret-i mektûb-ı û: Nâkıl-ı varaka-i ihlâsın ‘Alî Dede bendeñüz gece vü gündüz bir zâviyede beş on yire süfrefe-güşâ vü mâ’ide-keş olup mahsûl-ı vakf cüz’î nesne iken bezl-i mechûdî ile külli nesne sarf olunurdu. Lâkin mezkûra sen bir ‘Acem ve sâhib-i şedde vü ‘alem ışıksın, pes ‘Aceme ve ‘ilm-i illet-i men’ harf (?) yiter diyü ba’z-ı hâceler mezkûrî cerden ref ü yirine bir ma’lûlî nasb imişlerdür. Bu husûs şer’ ile görülmek için huzûruñuza hükm-i şerîf îrad eylemişlerdür. Mes’ûldür ki bu diyârı teşrif idesüz. Husûsan diyârımız eyyâm-ı rebî’ ü endâm-ı bedî’ ile zemâne zîb ü ziyet ve bût-hâne-i kevn ü mekâna sûret virmişdür.”

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Şîrî, söz konusu mektubu yazdığı anda yaşlı hayli ilerlemiş olmalıdır. Ayrıca Şîrî, Âşık Çelebi’yi diyarına davet ettiğine göre şair seferde değil de memleketi olan Silistre’de bulunuyor olmalıdır. *Meşâiru’ş-Şu’arâ*’daki bu bilgiler dikkate alındığında Şîrî ile Âşık Çelebi’nin mektuplaşmaları iki isim arasında bir ilişki olduğunu açıkça göstermektedir. Bu tanışıklığa rağmen Âşık Çelebi, Şîrî’nin eserleri hakkında hiçbir bilgi vermemiştir. Riyâzî ve Kaf-zâde Fâ’izî ise Şîrî’nin *Dîvân*’ını gördüklerini ve şairin biyografisinde içerisinden verdikleri manzume örneklerini *Dîvân*’dan aldıklarını özellikle vurgularlar (Açıkgöz, 2017, 200; Kayabaşı, 1997, 366). Ayrıca Bağdatlı İsmail Paşa (öl.1920)’nin İslâm âleminde yetişen müellif ve eserleri hakkında bilgi verdiği biyografik ve bibliyografik eserde de Şîrî’nin Türkçe *Dîvân*’ından söz edilmektedir (İsmail Paşa, 1951, 1/749). Şîrî’nin vefat tarihiyle ilgili de bazı tutarsızlıklar dikkat çekmektedir. Zira Âşık Çelebi, şairin H 1000 yılının Zilhicce ayında (Eylül/Ekim 1592) vefat ettiğini belirtirken Fâ’izî, Riyâzî ve İsmail Paşa ise Şîrî’nin H 1001 / M 1592-93 yılında vefat ettiğini aktarmışlardır. Ayrıca Fâ’izî, “*memât-ı şîrî*”⁴ ifadesiyle şairin ölümüne tarih düşürmüştür (Kılıç, 2018, 620; Kayabaşı, 1997, 366; Açıkgöz, 2017, 200; İsmail Paşa, 1951, 1/749). Gerek Şîrî’yi konu eden kaynaklardaki Silisrevî vurgusu, gerek şairin mesleğinin sipahi olarak verilmesi ve gerekse kaynakların bazılarında konu edilen vefat tarihinden hareketle yaşadığı dönem dikkate alındığında bu çalışmaya konu olan

olduğunu belirtmiştir. Oysa araştırmacının yararlandığı birçok kaynakta da görüleceği üzere her iki şair ayrı ayrı ele alınmıştır. Ayrıca söz konusu maddenin kaynakçasında yer alan *Sehi Bey Tezkiresi*’nde Silistrelî Ali Şîrî değil de Şîrî mahlaslı Hersek-zâde Ali Bey yer almaktadır bk. (Bülül, 2014).

⁴ مَمَات شِيرِي = 1001

Hilyetü'l-İslâm'ın müellifinin yukarıda anılan Silistreli Şîrî olduğu açıktır. Ayrıca aşağıda etraflıca ele alınacağı üzere *Hilyetü'l-İslâm*'da yer alan bazı biyografik ifadeler de bu görüşü destekler niteliktedir. Zira söz konusu eserin özellikle sebeb-i telif ve hâtime bölümleri sergüzeştname özelliği taşımaktadır. Bu bağlamda bahis konusu bölümlerde şair, kendi hayatıyla ilgili birtakım bilgiler naklederek adeta tezkire yazarlarının eksik bıraktığı bazı noktaları tamamlar. Örneğin şair mahlasının Şîrî, adının ise Ali olduğunu ve Silistre şehrinde yaşadığını şu şekilde belirtir:

mahlasum şîrî durur adum 'alî / şeh-r-i silistre içindeydüm velî [155a]⁵

Şîrî, Silistre'de bulunduğu sırada Osmanlı Devleti ile Safevîler arasındaki anlaşmazlıklar iyice artmış ve dönemin padişahı III. Murad (salt.1574-1595) savaş kararı alarak doğuya sefer düzenlenmesini istemiştir. Osmanlı padişahları II. Selim (salt.1566-1574)'e kadar bizzat sefere çıkmayı ve gazâyı en önemli vazifeleri olarak görürlerken sözü edilen padişah ve sonrasında bu gelenek değişmiştir (Emecen, 2007, 33/490). Bu değişimin neticesinde padişahlar yönetim merkezi olan İstanbul'dan ayrılmayarak seferler için serdar tayin etmiş ve ordunun sevk ve idaresiyle ilgili yetkilerini bu kişilere devretmişlerdir. İran seferi için de bu anlayışa bağlı olarak III. Murad, ilk olarak dönemin vezirlerinden Lala Mustafa Paşa (öl.1580) ile Koca Sinan Paşa (öl.1596)'yı serdar olarak tayin etmiş, ardından çift başlıklı olacağı endişesiyle Sinan Paşa'yı görevden azlederek 2 Ocak 1578 tarihinde Lala Mustafa Paşa'yı İran seferinin tek serdarı olarak görevlendirmiştir. Mustafa Paşa'nın öncelikle Erzurum üzerinden giderek Şirvan ve Gürcistan'ı ele geçirmesi emredilmişti (Kılıç, 2014, 727). Seferde Lala Mustafa Paşa'nın emrine Erzurum, Diyarbakır, Karaman, Rum (Sivas) beylerbeyleri ve Rumeli'den Silistre ve diğer sancakbeyleri ile sipahi oğlanları zümresinden 1500 nefer, 3000 yeniçeri ve 100 darbzen verilmişti (İzgi, 2006, XXXII). Mustafa Paşa'yla beraber söz konusu sefere Silistre'den katılan sipahiler arasında Şîrî Ali de yer almaktaydı. Şîrî, yukarıda değinilen tarihî bilgilere çalışmamıza konu olan eserin "*sebeb-i te'lîf-i kitâb ve medh-i şâh-ı kâm-yâb*" başlıklı bölümünde değinerek III. Murad'ın Rafîzi olarak nitelenen Kızılbaşlara savaş açması, Lala Mustafa Paşa'yı serdar olarak görevlendirmesi ve Paşa'nın Şirvan ile Gürcistan'ı ele geçirmesini şu şekilde şiirleştirmiştir:

ol zamân kim şâh idi sultân murâd / mülk-i 'osmâna iderdi 'akl u dâd
hürmet ü 'izzet iderdi 'âlîme / 'adl idüp virmezdi fırsat zâlîme
gencken gencine-i 'ırfân idi / dîn ü devlet mülkine sultân idi
hükmine râm olmaga şâh-ı 'acem / râfiziler üstine açdı 'alem
mustafâ paşayı serdâr eyledi / asker-i sünnülere yâr eyledi
verdi iskender gibi hak aña yol / aldı şîrvânı ve gürcistânı ol
sürh-serle kıldı çıldırda savaş / râfizilerden kesildi nice baş [1a-1b]

⁵ Tanık beyitlerde verilen sayfa numaraları *Hilyetü'l-İslâm*'ın şu ana kadar tespit edilebilen tek nüshası konumundaki İBB Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları arasında yer alan MC Yz K 0482 demirbaş numarasıyla kayıtlı nüsha dikkate alınarak verilmiştir. Mesneviden alıntılanan metinler Mehmet Fatih Köksal'ın *Metin Neşrinin Ana Esasları* başlıklı çalışmalarında belirlendiği yöntemler esas alınarak okunmuştur (Köksal, 2012, 207-209). Ayrıca mesnevinin tespit edilebilen tek nüshası hayli yıpranmış olduğundan metindeki bazı kelime, mısra ve beyitler okunamamıştır. Okunamayan kısımlar üç nokta "..." ile gösterilmiş ve söz konusu kısımların eski harfli görselleri dipnotlarda verilmiştir. Tereddütlü okunan kelimeler soru işareti (?) konularak verilmiştir.

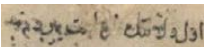
Lala Mustafa Paşa'nın emrindeki orduyla beraber sefere katılan Şîrî, bu sefer yolcuğunda bazı talihsizlikler de yaşamıştır. Sefere katıldığı esnada yaşının hayli ilerlemiş olduğunu belirten Şîrî, sefer esnasında ortaya çıkan veba salgınından nasibini almıştır. Tarihi kaynaklar şairin veba ile ilgili nakillerini doğrulamaktadır. Nitekim bazı kaynaklarda 1577-78 yıllarında Erzurum ve Gümüşhane yakınlarında salgın nedenleriyle ölümlerin hayli arttığına dair bilgiler nakledilmektedir (Varlık, 2017, 248-249).⁶ Şîrî, bu hastalık yüzünden kırk sekiz gün kadar yataklara düştüğünü ve bu nedenle ordudan geri kaldığını nakleder. Gözünü açtığı anda ordunun hayli ilerlemiş olduğunu fark eden şair, yola koyularak düşe kalka Kars'ta orduya ulaştığını ve Kars'ın yeniden imarı esnasında serdar Mustafa Paşa ile beraber olduğunu belirtir. Fakat bu sırada Şîrî'nin bağlı olduğu sancak Tiflis'e ulaşmıştır:

<i>ol zamânda ... fakîr⁷</i>	/	<i>ya'nî bî-çâre 'alî şîrî hakîr</i>
<i>ol vilâyetüñ ... yir idüm⁸</i>	/	<i>erzel-i 'ömre irişmiş pîr idüm</i>
<i>bu gazâya itmedin şedd-i ricâl</i>	/	<i>nâgehân ma'ûn olup ben haste-hâl</i>
<i>yetürüp 'aklum kodum yasduga baş/</i>		<i>kırk sekiz gün olmuşam sâhib-firâş</i>
<i>hep sipâhîler yönemiş ilerü</i>	/	<i>kalmamış hîç birisi benden girü</i>
<i>gözüm açdum 'akl ile cezme eyledüm /</i>		<i>düşe vü kalka ol yola 'azm eyledüm</i>
<i>saklamaga mansıb-ı câh ü celâl</i>	/	<i>hayf ile olur kavî her bî-mecâl</i>
<i>anuñ çün didi erbâb-ı kelâm</i>	/	<i>hulvetü 'r-ridâ'î murratü 'l-fitâm⁹</i>
<i>hâsılı serdâra irüp zâr ile</i>	/	<i>karsı ma'mûr eyledük serdâr ile</i>
<i>tiğlise gitmiş idi sancagumuz</i>	/	<i>lâle-veş vardı andan dâgumuz [1b-2a]</i>

Yukarıda verilen bilgilerin devamında Şîrî, yedi gün süresince muhasara altında kalan Tiflis'in nihayetinde ele geçirildiğini ve ordunun Kars'a dönerek üç ay burada kaldığını belirtir. Bununla beraber kaynaklar Mustafa Paşa emrindeki Osmanlı ordusunun 21 Kasım 1578 tarihinde Şîrî'nin naklinin aksine Kars'a değil de Erzurum'a döndüğünü belirtmektedir. Bu noktada Şîrî ile kaynakların verdiği bilgilerde bir tutarsızlık göze çarpsa da her iki şehrin birbirine olan yakınlığı nedeniyle bazı birliklerin Kars'a çekilmiş olabileceği ihtimal dâhilindedir. Bir müddet Kars veya Erzurum'da kalan Osmanlı kuvvetleri daha sonra Lala Mustafa Paşa'nın emriyle birlikler hâlinde kışlaklara dağıtılmıştır (Kılıç, 2014, 733). Kasım 1578'de Erzurum veya Kars'a dönen ordunun Şîrî'nin belirttiği üzere üç ay burada kaldığı kabul edilirse birliklerin kışlaklara gönderilmesi 1579 yılının başlarında olmalıdır. Şîrî'nin nakline göre şairin bağlı olduğu birlik Amasya kışlağına gönderilmiştir. Birtakım Osmanlı kronikleri de Şîrî'nin verdiği bu bilgiyi doğrulamaktadır. Nitekim kaynaklar Tırhala, Ohri, Avlonya sancakbeyleri ile Yanya ve Köstendil alaybeyleri kumandasındaki

⁶ Burada bir hususu da belirtmek isteriz ki Osmanlı topraklarında yayılım gösteren veba salgını üzerine kapsamlı bir araştırma yapan Nûkhet Varlık, 1577'de Selanik'te ardından İstanbul'da görülen veba salgınlarının Erzurum'a kadar nasıl ulaştığının tam olarak bilinmediğini belirtmekte ve vebanın kervan yoluyla yayılmış olabileceğinin muhtemel olduğu görüşündedir (Varlık, 2017, 248). Şîrî'nin bağlı olduğu askerî birlikler gibi Balkan topraklarında bulunan birçok birliğin Şark Seferi nedeniyle Erzurum dolaylarına sevk edildiği bilindiğine göre bu askerî sevkîyatların da veba enfeksiyonunun doğu hudutlarına ulaşmasında önemli bir etken olabileceği ihtimal olarak belirmektedir.

⁷

⁸

⁹ "Emzirilmek tatlı, süttен kesilmek acıdır" anlamında Arapça kelimelikibar.

Rumeli kuvvetlerinin, bahar gelince serdar Mustafa Paşa'ya katılmak kaydıyla, Tokat, Sivas ve Amasya'da kışlağa çekildiğini nakletmektedir (Kütükoğlu, 1993, 74). Birliğiyle beraber Amasya'ya gelen Şîrî'yi burada da bazı talihsizlikler beklemekteydi. Şair, gittikleri yerde vebanın yayıldığını ve söz konusu salgından hastalanan Yahya isimli oğlunun dört gün gibi kısa bir süre içerisinde hastalıktan kurtulamayıp vefat ettiğini söyler. Gurbet diyarlarda seferde iken gerçekleşen bu vefat, Şîrî'yi hayli etkilemiş ve onu derinden yaralamıştır:

karsda üç ay ikâmet eyledük / lâ-cerem kışlaka 'avdet eyledük
çün amasiyye bize kışlak idi / sanduk anı 'âlem-i itlâk idi
var imiş ol yirde tâ'ün ü vebâ / hâsıl-ı 'ömrümi eyledi hebâ
adı yahyâ anda bir oglum hemân / tutulup tâ'ünla oldu revân
eyledi dördüncü gün anda vefât / hâlüime akladı halk-ı kâyinât
gözi baglu bâzum aldurdum dirîg / nâgehân şeh-bâzum aldurdum dirîg [2b]

Yukarıdaki beyitlerin devamında Şîrî, Amasya'da ne kadar kaldıkları ve daha sonra nereye gittiklerine dair bir bilgi sunmamakta ve oğlunun vefatı üzerine eseri yazmaya başladığını belirtip asıl konuya giriş yapmaktadır. Bununla beraber şair, eserin “*fî-hâtîmeti'l-kitâb*” başlıklı son bölümünde, Amasya'da kışladıkları yer hakkında da bazı bilgiler verir. Söz konusu bölümde nakledildiğine göre Lala Mustafa Paşa'nın emrinde doğu seferine çıkan ve ardından kışlamak üzere bağlı olduğu birliklerle beraber Amasya'ya giden şair, burada Alevi Köyü'nde kalmıştır. Şîrî, bu çalışmanın odağındaki *Hilyetü'l-İslâm*'ı da bu köyde yazmıştır. Şair, köyde gördüğü muameleden hayli memnun olmalı ki köy halkına şu şekilde duada bulunur:

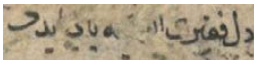
mustafâ paşa idiüp şarka sefer / 'alevî köyi bize oldu makar
oldı ol köyde baña işbu husûl / bu amasiyye kazâsındandur ol
eyle yâ rab ol köyün ehlin hemîn / zâhir ü bâtın belâlardan emîn
ger mü'ezzin ger imâm ü ger hatîb / her birine eylegil cennet nasîb
erkek ü dişi sagîr ü ger kebîr / râzı ola cümlesinden ol kadîr [155a]

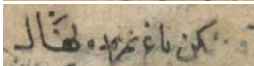
Şîrî'nin yukarıda nakledilen hayat hikâyesinin devamı malumumuz değildir. Şairin tekrar orduya katılıp katılmadığı ve vefat tarihi olan 1592-93 yıllarına değin nerelere seyahat ettiği bilinmemektedir. Fakat Şîrî hakkında bilgi veren kaynaklar ittifakla şairin, memleketi olan Silistre'de vefat ettiğini yazmaktadır (Kılıç, 2018, 620; Açıkgöz, 2017, 200). Bu bakımdan şairin seferden sonra memleketine döndüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. *Hilyetü'l-İslâm*'da Şîrî'nin ailesi ile ilgili bazı dikkat çekici bilgiler de nakledilmektedir. Söz konusu nakillere göre Şîrî'nin bir aile dramı yaşadığı, yas içerisinde hüznü bir hayat sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Şöyle ki *Hilyetü'l-İslâm*'da belirtildiğine göre Şîrî'nin İbrahim, Yahya, Ahmed ve Murtaza isimlerinde olmak üzere dört oğlu bulunmaktadır. Fakat şair, dört oğlunu da genç yaşta kaybetmiştir. Oğullarından Yahya, yukarıda konu edildiği üzere Şîrî'nin de yer aldığı Rumeli kuvvetleriyle beraber Osmanlı ordusunun Şark seferine katılmış ve Amasya'da vebaya yakalanarak vefat etmiştir. Şair oğlu Yahya'nın veba nedeniyle vefat ettiğini sebep-i telif bölümünde verirken söz konusu oğlunun vefat ettiğinde 17 yaşında olduğunu ise hâtîme kısmında vermiştir. Murtaza ise 20 yaşında vefat etmiştir. Şîrî'nin nakline göre Murtaza, ilimle meşgul olup nazım ve nesirde kendini

geliştirmiş biridir. Şairin en büyük oğlu olan Ahmed ise cesaret ve şecaat sahibi bir şahıs olup kılıç kullanma ve at binmede mahir idi. Ahmed de genç sayılabilecek bir yaşta, 24 yaşında vefat etmiştir. Şîrî'nin bir diğer oğlu olan İbrahim'in kaç yaşında vefat ettiği bilinmemektedir. Fakat bilinen o ki İbrahim'in ölümü şairi diğerlerinden daha fazla üzmüştür. Nitekim Şîrî, henüz diğer çocuklarının yasını tutarken bu güzel evladını da genç yaşta kaybettiğini söyler. Şair ailesiyle ilgili tüm bu bilgileri *Hilyetü'l-İslâm*'ın son bölümü olan hâtîme bölümünde şu şekilde ele almaktadır:

vardı bir oglum adı **murtazâ** / yakdı ol nahl-i dili bâd-ı kazâ
okumakta yazmada kâmil idi / nazm ü nesre kâdir ü fâzıl idi
nâgehânî sarsar-ı bâd-ı kazâ / eyledi ol hâsıl-ı 'ömrüm hebâ
'ömrini dîvâne gibi ey hümâm / eyledi yigirmi yaşında hitâm
bir dahı oglum ki **ahmed** nâmdı / kim aña esb-i şecâ'at râmdı
tîg alup binse semende ol cüvân / öñine turmazdı küffâr-ı cihân
eyledi yigirmi dördinde vefât / agladı mevtine halk-ı kâyinât
bir dahı oglum adı **yahyâ** idi / dil-i fakîri ...¹⁰
... bâg-ı 'ömrümde nihâl'¹¹ / on yedi yaşında kıldı intikâl
bir dahı oglum ki **ibrâhîm** idi / hüsn iklimi aña teslîm idi
ol dahı bu ikisinden ileri / hâne-i kalbümde yakdı âzeri [154b-155a]

Kimi kaynaklarda nakledilen bilgiler ve eserlerinde yer alan bazı ifadelerden hareketle Şîrî'nin sosyal çevresi ve ilişki ağı hususunda da bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Öncelikle –mevcut bilgilerimize göre– şairin ilk eseri olan *Esrâr-ı Aşk*'ı dönemin Rumeli beylerbeyi Lala Mustafa Paşa'nın defterdarlarından olan Ali Ağa'ya, *Hilyetü'l-İslâm*'ı da Lala Mustafa Paşa'ya sunmuş olması Şîrî'nin bu iki isimle bir bağlantısının olduğunu göstermektedir. Fakat şairin bu kişilerle bağlantısının hangi düzeyde olduğunu kestirmek şu aşamada zordur. Şîrî'nin bazı gazellerinin başta *Pervane Bey Mecmuası*, Edirneli Nazmî'nin *Mecma'u'n-Nezâ'ir*'i ve Peşteli Hisâlî'nin *Metâlî'ü'n-Nezâ'ir*'i olmak üzere birçok şiir mecmuasında kayıtlı olması (Gyınas, 2017, 32; Köksal, 2017, 40; Kalyon, 2011, 52) şairin yaşadığı devirde yahut sonraki dönemlerde tanınan, rağbet gören bir isim olduğunu ve belirli bir edebî muhite dâhil olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Şîrî'nin edebî çevresi ile ilgili bir diğer önemli bir veri de XVI. yüzyılın önemli şairlerinden Hayâlî Bey (öl.1557) ile alakalı nakillerde karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki Âşık Çelebi, Hayâlî Bey'in 1557 yılında vefat etmesi üzerine Silistreli Şîrî'nin; “*Sözi dilde Hayâlî gözde kaldı*” mısraıyla tarih düşürdüğünü belirtmektedir (Kılıç, 2018, 661). Çelebi'nin naklettiği bilgiye göre de Hayâlî Bey hayattayken şiirlerini toplayamamış ve *Dîvân*'ını tertip etmeye muktedir olamamıştır. Fakat Âşık Çelebi, Hayâlî'nin çağdaşlarından Vefâlî Şeyh-zâde Alî Çelebi isimli ilim erbabı ve irfan sahibi bir kişinin söz konusu şairin kaside ve gazellerinin tamamını topladığını belirtmektedir. Hatta Kanuni Sultan Süleyman, Hayâlî Bey'in *Dîvân*'ını okumak isteyince söz konusu eserin Ali Çelebi'de

¹⁰

¹¹

bulduğunu nakleder (Kılıç, 2018, 662). Hayâlî'nin manzumelerini toplayan isim *Meşâ'iru 'ş-Şu'arâ'* da her ne kadar Vefâli Şeyh-zâde Alî Çelebi olarak kaydedilmişse de Halûk İpekten, söz konusu şahsın Silistrelî Şîrî Ali Çelebi olduğu görüşündedir (İpekten, 1996, 98). Tüm bu nakiller dikkate alındığında Şîrî'nin, XVI. asrın önemli şairlerinden Hayâlî Bey ile tanıştığı yahut görüştüğü kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca Hayâlî'nin Rumeli kökenli bir şair oluşu ve *Hayâlî Dîvânı*'nda yer alan “*Gerçek sipâhilerle yine oldu hem-sefer / Güyâ Hayâlî Rûmilinün kethudâsıdır*” (Tarlan, 1945, G.43/5) beytinde geçen sipahilerle sefere katılma vurgusu bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

2. Şîrî'nin eserleri ve Hilyetü'l-İslâm mesnevisi

Yukarıda bahsedildiği üzere bazı tezkireciler Şîrî'nin *Dîvân* sahibi bir şair olduğunu belirtip eserlerinde verdikleri manzume örneklerini şairin *Dîvân*'ından aldıklarını nakletmektedirler (Açıkgöz, 2017, 200; Kayabaşı, 1997, 366). Fakat şu ana kadar Şîrî'nin sözü edilen *Dîvân*'ı ele geçmemiştir. Şairin mevcut bilgilerimize göre bilinen iki eseri vardır. Bunlardan ilki *Esrâr-ı Aşk*, diğeri ise bu çalışmanın konusu olan *Hilyetü'l-İslâm* isimli mesnevidir.

2.1. Esrâr-ı Aşk

Şîrî hakkında bilgi veren tezkirelerin hiçbirinde anılmayan bu eser, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde yer alan Şîrî maddesinde zikredilmiştir. Söz konusu maddede şairin *Esrâr-ı Aşk* isimli eserinin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi İbnülemin Kitaplığı 2883 numarada kayıtlı olduğu bilgisi yer almaktadır (Komisyon [TDEA], 1998, 8/176). Fakat öyle sanıyoruz ki söz konusu ansiklopedi maddesinde zikredilen katalog numarası zamanla değişmiş yahut eserin yer aldığı kütüphanedeki eserler farklı bir kataloglama ile yeniden kayıt altına alınmıştır. Zira söz konusu eser günümüzde aynı kütüphanede NEK TY 10353/05 demirbaş numarasıyla kayıtlı görünmektedir. Fakat bahsi geçen nüshanın iç kapağında yukarıda verilen 2883 numarası bulunmaktadır. *Esrâr-ı Aşk*, tasavvuf ağırlıklı eserlerin yer aldığı bir *Mecmû'atü'r-resâ'il*'in beşinci risalesi olarak 90b-107a yaprakları arasında kayıtlıdır. Şair, söz konusu eserin son bölümünde hem kedisıyla ilgili biyografik bilgiler aktarır hem de kaleme aldığı eserin ismini ve hangi tarihte tamamladığını nazmen bildirir:

sipâhî-zâdeyem 'abd-i kadîmem / ezelden bende-i bâbü'l-kerîmem
bi-hamdi'llâh ki hak kıldı'inâyet / kitâbum buldı hayr ile nihâyet
tokuz yüz altmış üçünde bu nâme / irişdi rûz-ı 'âşûra tamâme
vesîle olmag için ehl-i hâle / didüm *esrâr-ı 'aşka* bir risâle (...)
dimezem mülk-i nazmuñ husreviyem / 'alî şîrîyem *sîlisrevîyem*

[İÜ NEK TY 10353/05-106b-107a]

Bu ifadeler *Esrâr-ı Aşk*'ın Şîrî'ye aidiyetinde şüpheye yer bırakmamaktadır. Yukarıda verilen üçüncü beyitten de anlaşılacağı üzere eser, H 10 Muharrem 963 / M 25 Kasım 1555 tarihinde tamamlanmıştır. *Esrâr-ı Aşk*, manzum-mensur karışık bir metin olarak görünse de eser manzum ağırlıklıdır. Eserin manzum kısmı 298

beyitten müteşekkildir. Rumeli beylerbeyi Lala Mustafa Paşa'nın defterdarlarından olan Ali Ağa'ya sunulan eser, Farsçadan tercüme edilmiştir. Fakat şair kaynak metin hakkında hiçbir bilgi sunmamaktadır:

“(…)Sâhib-i ârız olan mîr-livâdan ‘arz almak saña farzdur deyü bir kaç sipâh ü hidme-i pâdişâh ile ‘arz aluvirüp didiler ki pertev-âfitâb-ı devlet ve şu‘le-i mâh-tâb-ı ‘izzet hizebr-i mîşe-i vegâ neheng-i kamakım-ı heycâ Rûmili begler begisi Mustafâ Paşa kapusunda defterdâr ‘Alî Aga hazretleriñe ‘aliyyü‘l-kadr veliyyü‘s-sadr melce‘ü‘z-zu‘afâ’ me‘menü‘l-fukarâ dest-gîr-i üftâdegân ve müşîr-i erkân-ı dîvândur (...)”

Nesr: Ben de dahı mahzan husûl-ı murâda sebeb ve vusûl-ı murâda maksûda vesîle olmak için bu **Risâle-i Esrâr-ı ‘Aşkî** ‘Acem dilinden Türkîye tercüme kıldum.” [Ü NEK TY 10353/05-95b]

Klasik dönem eserlerinin birçoğunda görüleceği üzere tevhit, münacat ve naatla başlayan eserin konusu temel olarak Hüthüt ve Süleyman peygamber arasında geçen olay ve konuşmalardır. Fakat Şîrî'nin temsili hikâyelerle zaman zaman araya girdiği de dikkat çeker.¹²

2.2. Hilyetü'l-İslâm

Şîrî hakkında bilgi barındıran kaynakların hiçbirinde anılmayan *Hilyetü'l-İslâm*'ın tek nüshası tarafımızca tespit edilmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları arasında MC Yz K 0482 arşiv numarasıyla kayıtlı olan nüshanın müstensihi bilinmemektedir. Bazı sayfalarda sonradan eklendiği belli olan derkenar kayıtlarının bulunması söz konusu nüshanın müellif nüshası olabileceği fikrini verse de şu aşamada kesin bir hüküm vermek zordur. 155 varak olan nüshanın yaprakları çift sütun ve 17 satır olarak tertip edilmiştir. Ayrıca nüsha baş taraftan eksik görünmektedir. Nitekim eldeki metin Hz. Muhammed övgüsünün bir bölümü ile başlamaktadır. Bu durumda besmele, tevhit, münacat vb. gibi bölümlerden en az bir veya birkaçının eksik olduğu kesin olarak söylenebilir. Ayrıca söz konusu nüshanın eldeki varakları da hayli yıpranmış ve bazı sayfaların bir bölümü çürümüş vaziyettedir. Bu durum bazı yapraklardaki metinlerin güçlüklerle okunmasına yahut hiç okunamamasına neden olmaktadır.

2.2.1. Hilyetü'l-İslâm'ın şekil özellikleri

Mesnevinin adı: Mesnevinin adı *sûs*, *ziynet* anlamına gelen Arapça kökenli “*hilye* (حلیة)” ve “*İslâm* (اسلام)” kelimelerinin tamlama yapılması ile oluşan ve “*İslâm*'ın *sûsü*” şeklinde tercüme edilebilecek “*Hilyetü'l-İslâm*” ibaresidir. Mesnevinin adı sebeb-i telif ve hâtıme bölümlerinde olmak üzere iki kez zikredilmiştir:

bu kitâbuñ idicek icâdını / ***hilyetü'l-islâm* kodum adını [2b]**
söyledüm pend ü nasâyihden kelâm / ***hilyetü'l-islâm* kodum aña nâm [155a]**

¹² Şîrî'nin *Esrâr-ı Aşk* isimli eseri, tespit edilen tek nüsha üzerinden tarafımızca hazırlanmış olup yayın aşamasındadır. [Yazarın notu]

Nazım şekli: *Hilyetü'l-İslâm*, mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Uzun mesnevilerde zaman zaman şairlerin metin içerisine gazel, kıt'a vb. gibi farklı türler serpiştirdikleri de görülür. Fakat *Hilyetü'l-İslâm*'da farklı nazım şekilleriyle kaleme alınmış bir manzume bulunmamaktadır.

Telif tarihi: *Hilyetü'l-İslâm*'da kimi eserlerde karşılaşılan ketebe kaydı yer almamaktadır. Bununla beraber hâtime kısmında yer alan ve aşağıda verilen beyitte Şîrî, *Hilyetü'l-İslâm*'ın telif tarihine işaret etmektedir:

kalıcak üçü mısra'-ı evveliñ / hıfz ider târihini bilür bileñ [154b]

988 = ح ف ظ [1580]

Şîrî, söz konusu beytin ilk mısraında, eserin telif tarihini gösteren ebce için hangi kelimeye bakılması gerektiğine işaret etmiştir. Buna göre ikinci mısradaki ilk üç harfin yani "hıfz" kelimesini oluşturan ح ف ظ harflerinin ebce değeri olan 988 sayısı, eserin telif tarihi olmalıdır. Hicri 988 tarihi miladi takvime göre 1580-81 yıllarına tekabül etmektedir. Dolayısıyla *Hilyetü'l-İslâm*'ın H 988 / M 1580-81'de tamamlandığını söylemek mümkündür. Şairin hayatını değerlendirdiğimiz bölümde de dikkat çekildiği üzere Şîrî, eserini Şark Seferi dönüşü kışladıkları Amasya'da yazdığını belirtmektedir. Ayrıca söz konusu sefer ve kışlaklarla ilgili bazı kroniklerde benzer tarihlere işaret edilmesi (Kütükoğlu 1993: 74), yukarıda çözümü yapılan telif tarihini doğrulamaktadır. Ayrıca ileride etraflıca ele alınacağı üzere Şîrî, mesnevisini Lala Mustafa Paşa'ya ithaf etmiştir. Tarihi kaynaklarda belirtildiğine göre Mustafa Paşa, 25 Cemâziyelâhir 988 / 7 Ağustos 1580'de vefat etmiştir (Kütükoğlu, 2003, 27/74). Bu bilgi dikkate alındığında Şîrî'nin mesnevisini 7 Ağustos 1580'den önce tamamladığı kesindir.

Beyit sayısı: Kimi mesnevilerde şairler eserlerinin kaç beyitten müteşekkil olduğunu bildirmektedirler. Fakat *Hilyetü'l-İslâm*'da Şîrî, mesnevinin beyit sayısı ile ilgili bir bilgi vermemektedir. Bununla beraber yaptığımız incelemede mesnevinin 4864 beyit olduğu görülmüştür.

Vezin: *Hilyetü'l-İslâm*, mesnevinin kısa bahirlerinden remel bahrinin "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" kalıbıyla kaleme alınmıştır. Aşağıda etraflıca değerlendirileceği üzere *Hilyetü'l-İslâm*, esasında birbirinden farklı birçok konunun ele alındığı bir mesnevi olsa da eserde farklı bir veznin kullanılmadığı görülmektedir.

Bölümler ve başlıklar: *Hilyetü'l-İslâm*, mesnevi geleneğine uygun olarak giriş, konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümlerinden müteşekkildir. Eserin ilk sayfaları eksik olduğundan giriş bölümündeki başlıklardan bazıları bilinmemekle beraber bu bölümde tevhit, münacat vb. başlıklar olması muhtemeldir. Elimizdeki nüsha, Hz. Peygamber övgüsünün son bölümü ile başlamaktadır. Eserin giriş bölümünde *medh-i nebî*, *medh-i çihâr-yâr-ı güzîn*, *sebeb-i te'lif-i kitâb ve medh-i şâh-ı kâm-yâb*, *nasihat ve iftîdâh-ı kitâb-ı müstetâb* gibi başlık ve bölümler yer almaktadır. *Hilyetü'l-İslâm*, çeşitli bilim dallarıyla ilgili bilgi barındıran zengin muhtevalı ansiklopedik bir mesnevidir. Söz konusu muhtelif konularla ilgili nakledilen bilgiler de çok sayıda başlık altında ele alınmıştır. Eserin giriş ve bitiş bölümlerindeki başlıklar hariç tutulursa, konunun işlendiği bölümde 220 başlığa yer verildiği görülür. Söz konusu başlıklar genellikle Arapça ve Farsça tamlama ve terkiplerden oluşmaktadır.

Mesnevide yer alan başlıkların tamamını burada vermek bu yazının sınırlarını aşacağından, burada bölümlere odaklanılacak ve birtakım dikkat çekici başlıklar ele alınacaktır. Kimi mesnevilerin sebep-i telif bölümlerinde müelliflerin kaleme aldıkları mesnevinin tertibiyle ilgili bilgi verdikleri vakidir. *Hilyetü 'l-İslâm*' da da bu kabilden bazı bilgiler bulunmaktadır. Şîrî, mesnevinin *iftitâh-ı kitâb-ı müstetâb* başlıklı bölümünde kişiyi cennete dâhil edecek üç şeyden söz ederek bu üç hususun da *iman*, *islâm* ve *ihsân* olduğunu belirtir:

*diyeyin evvel saña lâzım nedür / kişiyeye uçmag için lâzım(?) nedür*¹³
her kula lâzım olan imândur / hem dahı islâm ile ihsândur [3a]

Şair bu ifadelerle mesnevinin çerçevesini de çizmiş olur. Ayrıca mesnevinin asıl bölümündeki *fî-beyânî 'l-îmân ve 'l-İslâm ve 'l-ihsân* şeklindeki ilk başlık da mesnevinin ana konularına işaret etmektedir. Nitekim *Hilyetü 'l-İslâm*'ın konunun işlendiği bölümünde ilk olarak iman, İslâm ve ihsan konularına odaklanıldığı görülmektedir. Fakat eser yalnızca bu konuları içermemektedir. Zira ihsan konusunun ele alındığı bölümden sonra şairin bazı gözlem ve tespitlerini serdettiği ve tecrübelerini aktararak nasihat verdiği bazı konular da işlenmiştir. Nitekim bu kısımlarda padişahlar ve devlet yöneticileri, kavimler ve meslekler, büyük günahlar, veba (taun), evlilik, eş seçimi ve çocukların doğumu ve yetiştirilmesi, hizmetçi seçimi ve hizmetçilere muamele gibi konular müstakil bölümler hâlinde değerlendirilmiştir. *Hilyetü 'l-İslâm*'ın bölümlerini ve bu bölümlerde ele alınan ana konuları aşağıdaki gibi göstermek mümkündür:

Tablo 1: Hilyetü 'l-İslâm'ın bölümleri

Bölümler	Konular	Beyit s.
Giriş Bölümü	Naat (eksik)	3
	Dört halife methiyesi	9
	III. Murad methiyesi ve sebep-i telif	50
Asıl Bölüm	İman	643
	İslâm	1975
	İhsan	79
	Padişah ve devlet yöneticileri	351
	Kavimler ve meslekler	1064
	Büyük günahlar	321
	Veba (taun)	190
	Evlilik, eş seçimi ve çocuklar	59
Hizmetçi seçimi ve onlara muamele	26	
Bitiş Bölümü		40

Hilyetü 'l-İslâm'ın ilk bölümünde akâid-nâme, ikinci bölümünde ise manzum ilmihal olarak nitelendirilebileceği konular ele alınmıştır. *fî-beyân-ı îmân* başlığı ile

13

başlayan söz konusu bölümde öncelikle imanın şartları ele alınmış ve çeşitli alt başlıklarla detaylandırılmıştır. Bu kısımda şairin özellikle kıyamet gününe iman konusunu *fî-beyân-ı en tu 'mine bi-yevmi 'l-âhir* genel başlığı altında etraflıca ele aldığı dikkat çeker. 675 beyitlik bu bölümün ardından *tafsîl-i İslâm* genel başlığı altında İslâm inancının temelini oluşturan beş farz konu edilir. 1975 beyitlik bu bölüm de çeşitli alt başlıklarla zenginleştirilmiş ve her bir farz teferruatlı bir şekilde ele alınmıştır. *fî-beyân-ı tafsîl-i ihsân* başlığı altında lütuf, kerem, iyilik olarak görülen bazı hususların ele alındığı sonraki bölüm ise 79 beyitten müteşekkildir. Mesnevinin geriye kalan kısmı ise daha çok şairin kişisel tecrübe ve nasihatlerini içermektedir.

2.2.2. Hilyetü'l-İslâm'ın muhteva özellikleri

Daha evvel ifade edildiği üzere *Hilyetü'l-İslâm*'ın baş tarafı eksik olduğundan mesnevide, dîbâce, tevhit, münacat, naat vb. gibi bölüm yahut manzumelerin olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Eldeki nüshaya bakıldığında şairin mesnevi geleneğine uygun bir yol izlediği görülür. Dolayısıyla eserde önceki cümlede değinilen bölüm ve manzumelerin olması kuvvetli bir ihtimaldir. Bu ihtimal de dikkate alınırsa mesnevinin *giriş bölümü*, *asıl bölüm/konunun işlendiği bölüm* ve *hâtîme/bitiş* bölümlerinden oluştuğu söylenebilir.

a) Giriş bölümü

Hilyetü'l-İslâm'ın eldeki eksik nüshası Hz. Peygamber övgüsünün ele alındığı bölümün son beyitleriyle başlamaktadır. Bu eksik manzumeyle beraber mesnevinin giriş bölümünde; Hz. Muhammed methiyesi, dört halife methiyesi, Sultan III. Murad (salt.1574-1595) methiyesi, mesnevinin yazılma nedenlerinin belirtildiği *sebeb-i telif* ve nasihat türünde bir manzume yer almaktadır.

Hz. Muhammed methiyesi: Yukarıda ifade edildiği gibi bu manzume eksiktir. Hz. Peygamberin övgüsünün yer aldığı eldeki yıpranmış nüshada kısmen okunabilen yalnızca üç beyit bulunmaktadır [1a].

Dört halife methiyesi: Hz. Muhammed methiyesinden sonra yer alan 9 beyitlik *medh-i çihâr-yâr-ı güzîn* başlıklı bu bölümde şair hulefâ-yi râşidîn olarak da anılan ve Hz. Peygamber'den sonra halifelik görevini yürüten Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali gibi İslâm halifeleri methedilmiştir. Lakin söz konusu manzumenin yer aldığı varak yıpranmış olduğundan bu bölümdeki bazı beyitler de tam olarak okunamamaktadır [1a].

Sultan III. Murad methiyesi ve sebeb-i telif: Mesnevide III. Murad methiyesi ile eserin yazılma nedenleri aynı başlık altında ele alınmıştır. *sebeb-i te'lîf-i kitâb ve medh-i şâh-ı kâm-yâb* başlıklı bu bölümde Şîrî, kalıplaşmış birtakım ifadelerle dönemin padişahı olan III. Murad'ı methetmiş ve kendi sergüzeştinden bahsederek sözü mesneviyi kaleme alma nedenlerine getirmiştir. Bu bölümde önce III. Murad; adaletli olması, ilim ehline değer vermesi, zalimlere fırsat bırakmaması ve tehlike arz eden Rafizilere savaş açması hasebiyle methedilmektedir:

ol zamân kim şâh idi sultân murâd / mülk-i 'osmâna iderdi 'akl u dâd
hürmet ü 'izzet iderdi 'âlîme / 'adl idüp virmezdi fırsat zâlîme

gencken gencîne-i 'irfân idi / dîn ü devlet mülkine sultân idi
hükmine râm olmağa şâh-ı 'acem / râfıziler üstine açdı 'alem [1a-1b]

Bu beyitlerin devamında ise III. Murad'ın Lala Mustafa Paşa (öl.1580)'yı Şark Seferi için serdar ilan etmesi ve bu sefer nedeniyle Şîrî'nin orduya katılması konu edilmiştir. Ardından şair seferde çektiği zorlukları ve karşılaştığı bazı olayları naklederek¹⁴ sözü *Hilyetü'l-İslâm*'ı kaleme alma sebebine getirir. Buna göre kışlamak üzere bağlı olduğu birlikle beraber Amasya'ya giden Şîrî, aynı seferde yanında bulunan Yahya isimli oğlunu veba nedeniyle burada kaybeder. Oğlunun ölümüne hayli üzülen Şîrî, dünyada iyi anılmak ve bir eser bırakmak için böyle bir mesnevi kaleme aldığını belirtir. Devamında ise “*nasihat*” alt başlığı altında dünyanın geçiciliği ve ölüm hakikatini ele almıştır. Nitekim padişah da olsa şah da olsa nihayet ecel kişiyi alıp götürecektir:

çün amasiyye bize kışlak idi / sanduk anı 'âlem-i itlâk idi
var imiş ol yirde tâ'ün ü vebâ / hâsıl-ı 'ömrümi eyledi hebâ
adı yahyâ anda bir oglum hemân / tutulup tâ'ünla oldı revân
eyledi dördüncü gün anda vefât / hâlûme agladı halk-ı kâyinât
gözi baglu bâzum aldurdum dirîg / nâgehân şeh-bâzum aldurdum dirîg (...)
âh cennet güllerinden râyihâ / rûhı için okıyanlar fâtiha
*bu kitâbuñ idicek icâdını / **hilyetü'l-islâm** kodum adını*
kimseye bâkî degül bu kâyinât / cümleten fânîdür illâ vahd-i zât
kimse kalmaz dünyede illâ hû / küllü şey'in hâlikün illâ vechehü¹⁵
yedi iklîme gerek sultân ol / leşkeri çok şâh-ı 'âlî-şân ol
'âkıbet koyup gidersin varuñı / bildirür hasm-ı ecel mikdârûñı
hân-mânlar yıkıcıdur bu ecel / cism ü cânlar yakıcıdur bu ecel [2b-3a]

Mesnevinin bu bölümü 63 beyitten müteşekkildir [1a-3a]. Mesnevilerin yazılma sebepleri üzerine yapılan kimi çalışmalar dikkate alındığında *Hilyetü'l-İslâm*'ı; bir olay, bir durumdan etkilenme sonucu yazılan (Kavruk, 2003, 248) veya yeis içinde geçen ömre hayıflanıp isimlerinin baki kalması için kaleme alınan eserler (Kartal, 2013, 138) olarak değerlendirilen mesnevi gruplarına dâhil etmek mümkündür. Nitekim Şîrî, yukarıda nakledildiği üzere hem oğlunun ölümünden etkilenmiş hem de bu ani ölüm nedeniyle karamsarlığa kapılarak hayırla anılacağı bir eser bırakma arzusuyla mesnevisini kaleme almıştır.

b) Asıl bölüm

Hilyetü'l-İslâm'ın asıl bölümü, *iftitâh-ı kitâb ve hitâb-ı müstetâb* başlıklı kısa bir manzumeyle başlar. Bu bölümde şair, mesnevisini temellendirmek ve bir bakıma eserine meşruiyet kazandırmak gayesiyle birtakım dini referanslar kullanır. Şîrî, söz konusu bölümde kişiye dünya ve ahirette mutluluk getirecek bilgiler vereceğini ve bu bilgilerin (kendisinin) can kulağıyla dinlenmesi gerektiğini belirtir:

¹⁴ Söz konusu anlatı ve nakiller Şîrî'nin hayatının ele alındığı ilk bölümde konu edildiğinden burada detaya girilmemiştir.

¹⁵ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ : O'nun zatından başka her şey helak olacaktır. (el-Kasas 28/88)

gel berü ey tâlib-i güftâr-ı hak / nutk-ı hakdan almag isterseñ siyak
 saña lâzım olanı bir bir 'ayân / ideyin âyet hadîs ile beyân
 gûş-ı cân ile eger gûş idesin / kulaga bu dürri mengûş idesin (...)
 diyeyin evvel saña lâzım nedür / kişiye uçmag için lâzım(?) nedür [3a]

Bu beyitlerin devamında ise şair mesnevinin genel çerçevesini oluşturan kavramlara değinerek mesnevinin yapısını ortaya koyar. Buna göre mesnevinin odağını iman, İslâm ve ihsan kavramları oluşturmaktadır. Ayrıca burada Şîrî, eserine kaynaklık eden bir hadisîşeriften de söz eder. Şair söz konusu hadisi lafzen nakletmese de zımnem atıfta bulunarak ilham aldığı bu hadisin *Mesâbih* isimli kitabın başında yer aldığını ve bu hadisin Ebû Hüreyre (öl.678) tarafından da rivayet edildiğini özellikle belirtir:

her kula lâzım olan imândur / hem dahı islâm ile ihsândur
 var **mesâbih** evvelinde bu hadîs / bu hadîsi diñlemez nefsi habîs
 bû hüreyre nâkilidür söyledi / yâr-ı sâñiden rivâyet eyledi [3a-3b]

Şîrî'nin burada referans olarak gösterdiği kaynak, Ferrâ' el-Begavî (öl. 1122)'nin güvenilir hadis kaynaklarından derlediği hadisleri ihtiva eden *Mesâbihu's-sünne* isimli eseridir.¹⁶ Şair yukarıda verilen beyitte atıfta bulunulan söz konusu hadisin *Mesâbihu's-sünne*'nin başında yer aldığını nakletmektedir. Şîrî'nin sözünü ettiği hadis hakikaten de söz konusu eserin ilk sayfalarında yer almaktadır (el-Begavî, 1407, 1/112). Bu durum şairin Arapça dinî kaynaklara vukufiyetini göstermesi açısından dikkat çekicidir. *Hilyetü'l-İslâm* mesnevisinde ve *Mesâbih*'de konu edilen söz konusu hadis, hadis literatüründe *Cibrîl hadisi* veya *iman hadisi* olarak bilinen rivayettir. Söz konusu hadisin Cibrîl hadisi olarak adlandırılmasının nedeni, dört büyük melekten biri ve vahiy meleği olan Cebrail'in, Hz. Peygamber'in de aralarında bulunduğu bir sahabe topluluğuna insan suretinde gelerek mecliste bulunan Hz. Muhammed'e iman, İslâm ve ihsan konularında bazı sorular sorduğu ve cevap aldığına dair rivayetlerdir (Canan, 1995, 2/213; Müslim, 1/56-59). Çoğunlukla Hz. Ömer'den rivayet edilen ve İslâm âlimlerince çeşitli tartışmalara da konu olan bu hadisin başta Ebû Hüreyre (öl.678) olmak üzere birçok sahabeye dayanan muhtelif rivayetleri de mevcuttur.¹⁷ Nitekim yukarıda verilen manzamede Şîrî de bu duruma atfen Hüreyre ismini zikretmektedir. Zaten şair yukarıda verilen beyitlerin devamında *fi-beyâni'l-imân ve'l-islâm ve'l-ihsân* başlığı altında bu hadisi nazmen tercüme etmiştir:

fi-beyâni'l-imân ve'l-islâm ve'l-ihsân

bû hüreyre didi kim didi 'ömer / hak rasûliyle otururken meger
 kara saçlu bir kişi aklar giyer / yok seferden hergiz üstinde eser
 bildigümüz gördüğümüz er degül / sûreti gökçek kavî bî-fer degül

¹⁶ *Mesâbihu's-sünne*'de rivayetler önce konularına ve bablara göre sıralanmış, her babdaki hadisler kendi içinde sahih ve hasen olmak üzere ikiye ayrılmış, az sayıdaki zayıf rivayetin durumu belirtilmiş, münker ve mevzû rivayetlere yer verilmediği ifade edilmiştir. *Mesâbihu's-sünne*'yi özel kılan en önemli hususiyet, hadislerin sahâbî veya nâdirem tâbî râvisi dışında senedlerin hadis ilminde ilk defa olmak üzere bu eserde terkedilmiş olmasıdır (Hatiboğlu, 2004, 29/258).

¹⁷ Cibrîl hadisinin ravileri, tahlili ve İslâm dünyasındaki yansımalarının irdelendiği kapsamlı bir çalışma için bk. (Tatlı, 2005)

çıka geldi meclis içre nâgehân / bî-tekellîf geçdi oturdı hemân
 dizine yasdandı geldi yanına / ellerini kodı iki rânına
 ağız açdı lutf ile didi ol er / yâ muhammed digil îmândan haber
 fahr-i 'âlem ol resûlu'llâh didi / ibtidâ en tu'mine bi'llâh didi
 yirde gökde var melâ'ik bî-hisâb / her ne kim indise hem hakdan kitâb
 cümle mürseller ki geldi zâhire / inanup hak diye yevmü'l-âhire
 hayr u şer hakdan kaderlenmiş bile/ bunlara îmân getürmekdür dile
 ol racül kim bu kelâmı diñledi / yâ muhammed öyledür gerçek didi
 ba'dehû didi haber vir yâ rasûl / baña islâmdan 'alâ vechi'l-kabûl
 didi peygamber hudâyı birlemek / hem muhammeddür rasûlu'llâh dimek
 hem salât ü hem zekât ü hem sıyâm/ hacca varmakdur güci yiten enâm
 ol racül çün bunu dahı diñledi / yâ rasûlu'llâh gerçeksın didi
 ba'dehû didi haber vir yâ emîn / baña ihsândan k'ola tekmîl-i dîn
 didi ihsândur 'ibâdet eylemek / hakkı görir gibi tâ'at eylemek
 yahşı bilür hak 'ibâdet ideni / sen anı görmezsin ol görir seni
 didi gerçeksın eyâ şâh-ı rusûl / ne buyurduñ ise cümle cüz' ü küll
 didi sâ'atden haber vir yâ rasûl / emr-i hak ile ne vaktin olur ol
 didi benden sâ'il anı yeg bilür / ki hudâ sırr-ı nihâni yeg bilür
 didi kim anuñ 'alâmâtı nedür / vir haber bârî emârâtı nedür (...) [3b-4a]

Bu çevirinin ardından şair, hadiste konu edilen kavramları detaylıca ele alır.

İman bahsi (tafsîl-i beyân-ı îmân): 643 beyitlik bu bölümde İslâm inancının temelini oluşturan ve imanın şartları olarak bilinen bazı hususlar ele alınmıştır. Sözlükte, *güven içinde bulunmak, korkusuz olmak* anlamlarına gelen “*emn*” kökünden türemiş olan iman; *güven duygusu içinde tasdik etmek, bir şeye gönülden bağlanmak, onun şu veya bu şekilde doğru olduğuna kesinlikle karar vermek, inanmak* manalarına gelmektedir. Terim olarak ise iman, *Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberi tasdik etmek ve bunların doğru ve gerçek olduğuna inanmaktır* (Çelebi, 2022, 12; Topaloğlu vd., 2014, 38). İslâm âlimlerince *icmâlî*¹⁸ ve *tafsilî* olarak iki sınıfa ayrılan iman, çalışmamıza konu olan mesnevide ikinci sınıfa göre ele alınmıştır. *Tafsilî iman*, kaynağını Cibrîl hadisinden alan ve Osmanlı dünyasında daha çok *âmentü* kavramıyla açıklanan altı iman esasının her birine ayrıntılı olarak inanmaktır (Çelebi, 2022, 24). Şîrî, söz konusu esaslara geçmeden önce imanı tafsilî olarak ele alacağına şu şekilde aktarır:

aç kulaguñ diñle ey âli nazar / añladayın neyise havf ü hatar
 söyle añların oñat fehm itemedüñ / râh-ı iz'ân u kabûle gitmedüñ
 diyeyin anı saña tafsil ile / añladayın kalbüñe temsîl ile [4b]

Şîrî konuya giriş mahiyetindeki bu beyitlerin ardından *fî-beyân-ı en tu'mine bi'llâhi te'âlâ, fî-beyân-ı en tu'mine bi-melâ'iketihî, fî-beyân-ı en tu'mine bi-kütübihî,*

¹⁸ İcmâlî iman, iman esaslarını öz ve özet olarak kabullenme demektir. Kelime-i tevhit ve kelime-i şehâdeti ikrar edip tasdik etmek icmâlî iman olarak kabul edilmektedir (Çelebi, 2022, 22).

fi-beyân-ı en tu'mine bi-rusûlihî, fi-beyân-ı en tu'mine bi-yevmi'l-âhir, tafsil-i en tu'mine bi'l-kadri ve hayrihî ve şerrihî mina'llâh başlıkları altında; “Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, hayır ve şer biçimindeki tecellisiyle kadere iman etmek” şeklinde bilinen imanın esasını oluşturan altı şartı etraflıca ele almıştır. Bu bölümde özellikle *kiyamet/ahiret gününe iman* konusunun diğer başlıklara nazaran çok daha ayrıntılı ele alındığı görülür. Nitekim bahis konusu bölümde Şîrî, kabir azabı, münker ve nekir meleklerinin soruları, surun üflenmesi, mahşer meydanı, amel defterinin verilmesi, mizan, sırat, cennet ehli, cehennem ehli vb. hususları ayrı başlıklar hâlinde işlemiştir. Ayrıca bahis konusu bölümde cennet veya cehennemlik olduğu düşünülen bazı kişilerin ismen anıldığı ve ayrı başlıklarla konu edildiği de görülür. Bu bağlamda başta Hz. Muhammed olmak üzere, dört büyük halife ile Hz. Hüseyin ve Hasan’ın kıyametten sonraki durumları ve yapacakları ayrı ayrı nakledilmiştir. Burada zikredilen bu isimlerden her birinin bir sancak açacağı ve bazı kimselerin o sancak altında toplanıp cennete gidecekleri belirtilir. Örneğin İslâm dininin yayılması ve korunması için yardımcı olanlar ile adil padişahların Hz. Ömer’in sancağının altında; malını Allah yolunda infak edenlerin Hz. Osman’ın sancağının altında; günahlarına ihlas ile tövbe edip isyanı terk edenlerin Hz. Hasan’ın açacağı sancak altında toplanıp cennete girecekleri nakledilir. Ardından da *ahvâl-i eşkiyâ* başlığı altında Kâbil¹⁹, Ka’b b. Eşref (öl.624)²⁰, Ebû Cehil (öl.624)²¹, Velîd ibn Mugîre (öl.622)²², İmru’ü’l-Kays (öl.540)²³ ve Kârûn²⁴ gibi cehennemlik olduğu düşünülen kimi isimlerin ayrı başlıklar altında ele alındığı görülür (*ahvâl-i kâbil ve emsâlühû, ahvâl-i ka’b bin eşref ve emsâlühû, ahvâl-i ebû cehil ve emsâlühû, ahvâl-i velîd ibn-i mugîre, ahvâl-i imru’ü’l-kays, ahvâl-i kârûn ve emsâlühû*). Burada zikredilen bu isimlerin belirli gruplara önderlik yaparak cehenneme gidecekleri vurgulanır. Şîrî, iman bahsini hayır ve şerrin Allah’tan geldiğine dair iman esasını konu aldığı *hulâsa-i kelâm* başlıklı bölüm ile bitirir. Bu manzumede şair hayır ve şerre imanın gereklerini dile getirerek Rafızilerin doğru yoldan saptıklarını belirtir. Zira onlar nesih edilen²⁵ bir Kur’an ayetini yanlış yorumlamışlardır. Ardından çeşitli ayetlerden lafzen iktibaslar yapan Şîrî, İslâm âlimlerinin bu konudaki görüşlerini naklederek mümin kişinin şek ve şüpheye düşmeden hayır ve şerrin Allah’tan geldiğine inanması gerektiği yönünde öğütler vererek iman bahsini tamamlar:

¹⁹ Hz. Âdem ile Havvâ’nın ilk oğlu olan Kâbil, kıskançlığı yüzünden kardeşi Hâbil’i öldürmüş ve bu sebeple de Allah’ın lanetine uğramıştır (Harman, 1996, 14/377).

²⁰ Hz. Peygamber zamanında yaşayan ve İslâm düşmanlığıyla tanınan Yahudi şair (Kapar, 2001, 24/3).

²¹ Hz. Muhammed’in ve İslâm’ın azılı düşmanlarından biri Ebû Cehil (öl.624), Kureys’in Mahzûm koluna mensuptur. İslâm öncesinde Ebû’l-Hakem olan künyesi İslamiyet’e düşmanlığı sebebiyle Hz. Peygamber tarafından Ebû Cehil şeklinde değiştirilmiştir (Kapar, 1994, 10/117).

²² Hz. Peygamber’in ve İslamiyet’in azılı düşmanları arasında olan Velîd b. Mugîre (öl.622), Kureys içerisinde zenginliği ve cömertliğiyle tanınan bir isimdi. Hz. Muhammed’in davetini kabul etmeyen ve kendisine şiddetle karşı çıkan Velîd b. Mugîre; kibir, bencillik ve ihtirası yüzünden şirk ile ruhu kirlenip tabiatı bozulduğundan Kur’an’ın hasmı ve Hz. Peygamber’in rakibi olmuştur (Fayda, 2013, 43/34).

²³ Câhiliye devrinin tanınmış Arap şairlerinden olan İmru’ü’l-Kays (öl.540), şiirleri ile şöhret bulmuştur. Nitekim Arap edebiyatçıları onu klasik kasideye ilk şeklini veren, kasideyi ilk uzatan, sevgilisinin göç ettiği yerlerde durup ağlayarak hissiyatını dile getiren ilk şair olarak nitelemektedirler (Savran, 2000, 22/238).

²⁴ Zenginliğiyle tanınan, Hz. Musa ve Harun’un şahsında Allah’ın emirlerine karşı çıktığı için cezalandırılan kişi (Harman, 2001, 24/519).

Harman, Ömer Faruk (1996). *Kârûn. Dîyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.24. İstanbul: TDV Yayınları: 519-520.

²⁵ Sözlükte “ortadan kaldırmak; nakletmek, beyan etmek” anlamlarına gelen *nesh* kelimesi terim olarak şeri bir hükmün daha sonra gelen şeri bir delille kaldırılmasını ifade etmektedir (Çetin, 2006, 32/579).

hulâsa-i kelâm

diñle nice gerek i'tikâd / hak durur eyle sözüme i'timâd
hayr u şerri halk iden allâh durur / her kazâ kim ola hükmu'llâh durur
sen dilersin her birin ol hak virür / ne murâd isterseñ aña irgürür
hilkatüñ şer üzre ise ey kişi / dâyim istersin hudâdan şer işi
fitratüñ hayr üzre olursa veli / şer işe aslâ uzatmazsın eli
halk-ı 'âlem ger şakî vü ger 'anîd / bellü olur kabrde yevmü'l-va'îd
kabrdür hem ana karnından murâd / böyle kıldı ehl-i te'vîl ictihâd
râfızîler dahı ehl-i i'tizâl / i'tikâdı anlaruñ bir gayrı hâl
hayrı hakdan şerri nefşinden bilür / âyet-i mensûha ile yañulur [23a-23b]

Hilyetü'l-İslâm'ın iman ile ilgili bu bölümü Türk İslâm edebiyatının inanç esaslı türlerinden olan *manzum akâid-nâme* türüne dâhil edilebilir. İslâm havzası içerisinde gelişen bu türün ilk örnekleri Arap edebiyatında karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Anadolu sahasında akâid-nâme türündeki ilk eserlerin daha ziyade Arapçadan yapılan tercümelerle ortaya çıktığı görülür. Özellikle *Fıkh-ı Ekber*, *Kaside-i Emâlî*, *Kaside-i Nûniyye* gibi metinlerin manzum/mensur şerh, tercüme yahut tahsis yoluyla Türkçeye kazandırılması Türk İslâm edebiyatında akâid-nâme geleneğinin oluşmasını sağlamış ve zamanla *Tevhîd-i Hak* (Nahîfî), *Nazmu'l-Leâlî* (Rızâ'î), *Kaside-i I'tikâdiyye* (Vecîhî) vb. gibi telif akâid-nâmelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Akçay, 2022, 262).²⁶ Çalışmamıza konu olan *Hilyetü'l-İslâm*'ın tercüme mi telif mi olduğu hususu şu aşamada bilinmemekle beraber söz konusu eserin yukarıda ele alınan bölümünün manzum akâid-nâme türünde olduğu kesin olarak söylenebilir.

İslâm'ın şartları bahsi (tafsîl-i islâm): Bu bölümde Cibrîl hadisinin de ikinci kısmında konu edilen İslâm inancının amele yönelik temellerini oluşturan ibadetler ele alınmaktadır. 1975 beyitlik bu bölümde Şîrî, İslâm'ın beş şartını oluşturan kelime-i şهادet getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hacca gitmek hususlarını bu sıraya göre detaylı olarak konu eder. *tafsîl-i islâm* başlığı ile başlayan bölümde ilk olarak kelime-i şهادet ve mahiyeti hakkında bilgi verilmektedir. Burada Şîrî'nin özellikle Allah kelimesi hakkındaki bazı tasavvurları dikkate değerdir. Ona göre, Allah lafzının her bir harfi gitse dahi sonunda yine ismu'llâh ortaya çıkacaktır. Nitekim *Allah* (الله) kelimesindeki elif giderse *lillâh* (له), ilk lâm giderse *ilâh* (إله), iki lâm giderse *âh* (أه) kalacaktır ki müminin ah etmesi ismu'llâha işarettir. Ve yalnızca sondaki he kalırsa bu da Allah'ın *hû* (هو) ismine işarettir. Eğer tüm harfler düşer ve yalnızca baştaki elif kalırsa bu da *ism-i zâta* delildir:

lafz-ı allâhuñ ki her harfi gider / yine ismu'llâhu ol isbât ider
gider ise ger elif li'llâh olur / hiç bozulmaz yine ismu'llâh olur
lâm giderse olur yine ilâh / iki lâm giderse kalur yine âh
lafz-ı âh ey mü'minîñ itmeñ gümân / o da ismu'llâhdur dilde hemân
yaluñuz hâ kalsa budur ol dahı / zamme ile lafz-ı hûdur ol dahı
ger elif kalursa ba'de's-sâkutât / ol elif olur delîl-i ism-i zât [25a]

²⁶ Türk edebiyatında tercüme ve telif olmak üzere iki kolda gelişim gösteren manzum akâid-nâmelerin ele alındığı kapsamlı bir çalışma için bk. (Akçay, 2011)

Bu manzumelerin ardından insanın yaratılışı ve dinlerin varlığı ile ilgili çeşitli düşünceler serdeden Şîrî, Hz. Peygamber'in gelişi ile önceki dinlerin hükmünün kalktığını belirterek nihayet sözü İslâm'ın diğer şartlarına getirilir ve burada ilk olarak namaz bahsi işlenir. Namaz bahsinde her husus en ince ayrıntısına kadar ele alınmış; namaz için gereken şartlar, namazın farzları, sünnetleri, vacipleri, namazı bozan şeyler vb. hususlar detaylıca anlatılmıştır. Namazın şartları konusunda gusül, taharet, abdest, mesh, teyemmüm, ezan ve kamet gibi konular müstakil bölümler hâlinde işlenmiştir. Bu hususların ardından da namaz türleri ayrı başlıklar hâlinde konu edilmiş, *teravîh*, *misafir namazı*, *regaib [kandili] namazı*, *berat [kandili] namazı*, *kadir gecesi namazı*, *küsûf ve husûf (güneş ve ay tutulması) namazları*, *yağmur duası namazı*, *tespih namazı*, *kuşluk namazı*, *evvâbîn namazı*, *istihare namazı*, *cuma namazı*, *bayram namazı*, *cenaze namazı* gibi alt başlıklar altında etraflıca anlatılmıştır. Bu bölümde özellikle namazın farz oluşu ve önemi hususunda çeşitli dinî referansların nakledildiği, konu ile ilgili birtakım ayet ve hadislerden lafzen veya manen iktibaslar yapıldığı dikkat çeker. Ayrıca burada şairin bir vesile ile başka konulara da değindiği vakidir. Örneğin cenaze namazının konu edildiği bölümde cenazenin kefenlenmesi, kabrin hazırlanması, cenaze üzerine ağlama, taziyenin gerekleri ve şehit cenazesinin durumu gibi mevzulardan bahsedilmiştir. Namaz bahsinin ayrıntılı olarak ele alındığı bölümün ardından Şîrî, *fi's-savm* başlığıyla oruç konusuna başlar. Oruç konusu, önceki bölümde olduğu gibi ayrıntılı ve uzun değildir. Burada şair öncelikle farz kılınan oruçtan söz etmiş; ardından yolcunun (misafirin) orucu, kefarete orucu ve tatavvu oruç (nafile oruç) gibi konuları ele almıştır. Oruçla ilgili bölümde son olarak *fi-asli's-suhûr* başlığı altında oruç için sahur yapmanın önemi, sahurun vakti vb. hususlar konu edilmiştir.

Oruç konusundan sonra da Şîrî, İslâm'ın beş farzından olan zekât bahsine geçer. *fi-tafsîli'z-zekât* başlığıyla zekât konusuna başlayan şair, öncelikle nisap hususuna değinir ve ardından deve, sığır ve manda (camız), koyun ve keçi, atlar ve köleler için gerekli zekât şartlarını alt başlıklar ile ayrı ayrı açıklar. Bu bölümde şair özel olarak beytülmal (devlet hazinesi) üzerinde de durur. Zekât bahsinde son olarak ise sadaka vermenin önemi ayrı bir başlık altında ele alınır. Burada Hz. Peygamber'in sadaka ile ilgili bazı sözleri de nakledilir. Ayrıca bazı Kur'an ayetleri de referans gösterilir.

Zekât bahsinin ardından hac bahsi ele alınır. *tafsîl-i menâsik-i hacc-ı beytu'llâh me'â ziyâreti meşhed-i rasûlu'llâh* başlığıyla konuya giriş yapılan bu bölümde Şîrî öncelikle hac ibadetinin farz oluşu ve önemi üzerinde durarak durumu uygun olan Müslümanlara farz kılınan hac ibadetinin Kâbe'yi tavaf safhasını ele alır. Ardından Medîne şehrine giriş ve Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret konu edilir. Bu bölümden sonra da haccın farzları, ihram mevkileri, haccın vacipleri hususları işlenir. Devamında ise Şîrî, İslâm âlimlerince tasnif edilen hac türlerini konu ederek *kirân* ve *temettu'* şeklinde isimlendirilen hac türlerine değinir. *Hilyetü'l-islâm*'ın bu bölümü, İslâm edebiyatında manzum veya mensur çok sayıda örneği bulunan *menâsik-i hac*²⁷

²⁷ *Menâsik*, hac ve umre sırasında yerine getirilen belirli davranışlar anlamında fıkıh terimidir. Bu türden eserlerde hac veya umre esnasında yapılması gereken ibadet ve davranışlar ile hac ibadetiyle ilgili farz, vacip, sünnet, mendup, mekruh ve haram sayılan hususlar ele alınmaktadır (Karataş, 2007, 30).

türündedir. Bu bölümde dikkat çekici noktalardan biri de Kâbe'nin inşa edilişi ve tarih boyunca yapılan onarımlarının konu edildiği *fî-bünyâd-ı ka'betu'llâh ve hatîm* başlıklı kısımdır. Hac bahsinin sonunda yer alan 28 beyitlik bu kısımda Şîrî, Kâbe tarihiyle ilgili dikkat çekici bilgiler nakleder.

İhsan bahsi (tafsîl-i ihsân): Arapça “güzel olmak” anlamındaki “*hüsn* حسن” kökünden türetilmiş bir kelime olan “ihsan إحسان”; iyilik ve lütufta bulunmak, bir işi en güzel şekilde yapmak, Allah’a ihlasla kulluk etmek anlamlarında kullanılan bir terimdir (Çağrı, 2000, 21/544). *Hilyetü'l-islâm*'ın ana bölümlerinin üçüncüsü olan bu bölüm, önceki sayfalarda değinilen Cibrîl hadisinde sözü edilen ihsan kavramı hakkındadır. 79 beyitlik bu bölümde Şîrî, Hz. Peygamber'in hadisine atıfta bulunarak her ne yaparsa yapsın kişinin, Allah'ı görür gibi samimiyetle amel etmesi gerektiğini vurgular:

gel berü ey tâlib-i ihsân olan / ma'rifet 'ilminde hikmet-dân olan
nutka gelstün yine nefs-i nâtika / geledüm ya'nî kelâm-ı sâbika
idelüm tafsîlen ihsânî beyân / nice buyurdı resûl-i ins ü cân
her ne işlerseñ sevâb eyle taleb / işle anı hakkı görür gibi hep
ger 'ibâdet eyleseñ hakka yönel / kıl tevekkül hâlîka verdükçe el [92b]

İhsan konusuna giriş yaptığı bu beyitlerden sonra şair, ibadetlerde samimi olması ve her ne iş yapıyorsa yapsın kişinin Allah rızasını gözetip amel etmesi gerektiğini vurgular ve ihsanı konu eden çeşitli ayetlerden iktibaslar yaparak bunları nazmen tercüme eder. Bölüm sonunda Şîrî, buraya kadar anlattığı konuları zikrederek okuyucunun anlatılanlardan hisse almasını, nasihatlerine devam edeceğini belirtip bunları can kulağıyla dinlenmesini ister. Böylelikle şair *Hilyetü'l-islâm*'ın manzum ilmihal ve akâid bölümünü tamamlamış olduğunu belirterek okuyucu/dinleyiciyi sonraki bölüme hazırlar.

Padişah ve devlet yöneticileri bahsi: *Hilyetü'l-İslâm*'da asıl bölümün dördüncü konusu başta padişahlar olmak üzere birtakım devlet idarecileri hakkındadır. *nasihatü'l-mülûk ve 's-selâtîn* başlığıyla verilen bu bölümde Şîrî, padişaha ve devleti idare edenlere nasihatlerde bulunur. Bölümde öncelikle İslâm ülkelerine padişah olan kimselerin Allah'ın yeryüzündeki gölgeleri anlamındaki “*zıllullâh*” oldukları ve ona göre hareket etmeleri gerektiği vurgulanır. Ardından *fî'l-vezâret* başlığı altında vezir seçiminin önemine değinilmiştir. Burada devleti düzgün idare edebilmek için iyi bir vezirin atanması gerektiği belirtilerek seçilen/atanan vezirin özellikleri ve nasıl davranması gerektiği üzerinde durulur. Nitekim vezir, yönetim kadrolarında bulunanların hâleden anlamalı, liyakate dikkat ederek atamalar yapmalıdır. Buna göre davranan vezir, insanlar arasında ve özellikle de askeri kesimde çıkacak fitnelerin önüne geçmiş olacaktır. Burada Şîrî'nin özellikle askerler arasında mevki ve makam rağbetinin çok olduğunu belirtmesi ve liyakatsizlik yüzünden bozulan askeri düzen üzerinde durması dikkat çekicidir. Şîrî, söz konusu bu düzensizlikleri eşeğe saman veremeyenlerin ve atına yular takamayanların dahi liyakatsizlik yüzünden mansıp sahibi olduklarını belirterek vurgular:

fi'l-vezâret

saltanat emrinde üç nesne gerek / şâh ile olsa umûra müşterek
birisi evvel vezîr-i kâr-dân / tâ nizâmı bula anuñla cihân
ehl-i mansıb hâline vâkıf ola / hakdan ü hem kendüden hânif ola
herkesüñ fehm idüp istihkâkını / tuta lâyıf olmayandan sakını
lâyık-ı câhı firâvân itmeye / mansıbı saklaya erzân itmeye
zahmet ile olmayacak 'izz ü câh / hiç kalmaz hürmet-i kadr-i sipâh
mansıb umar çok olıcak şübhe yok / 'askerüñ içinde olur fitne çok
birbirinüñ ayagın almak diler / mansıb için turma[z] ardınca yiler (...)
viremezken iki eşeğe saman / mâl ile câh ehli olur ol hemân
ehl-i mansıb oldu şimdi nikbeti / mansıbuñ kalmadı gitdi ragbeti
bilmeyen atna urmaga yular / merdlik da 'vâsını turmaz kular [95b-96a]

Yukarıdaki manzumelerin ardından Şîrî, vezirin çeşitli konularda nasıl davranması gerektiği ve muhtelif topluluklara karşı takınması gereken tavrı ayrı başlıklar altında ele alarak nasihatlerde bulunur. Nitekim *fi-istimâ'i'l-kazâyâ* başlığı altında vezirin memlekette vuku bulan tüm meselelere vakıf olması, her türlü olayı takip etmesi ve başta fakir halk olmak üzere her kesimden haberdar olması gerektiği belirtilir. *fi-siyânet-i ehl-i şenâ'at* ve *fi-a'dâ-yı saltanat* başlıkları altında ise vezirin memleket sınırları dâhilinde bulunan fesat ve şenâat ehli ile devlet düşmanlarına karşı yapması gerekenler ve halkı bu tip gruplardan ne şekilde koruyacağı anlatılır. Bu kısmın ardından Şîrî, *fi-tedbîri'l-'adâlet* başlığı altında ülkenin adaletli yönetilmesinde vezirin önemini birtakım tarihî olaylarla ele almıştır. Bu bölümde adaletin önemi anlatılırken Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında adalet timsali bir kahraman olarak anılan Sâsânî hükümdarı Nüşîrevân (öl.579)'ın ve vezirinin yaptıkları kısaca nakledilir. Bir ülkede adaletin hâkim olması hususunda vezirin ve bu bağlamda vezir seçiminin önemi vurgulanır. Adalet konulu bu bölümün ardından *fi-isâ'et-i kat'i'l-'atâyâ* başlıklı bölüm gelmektedir. Söz konusu bölümde şair, vezir ve padişaha çeşitli nasihatlerde bulunarak askerlere dağıtılan ihsanların kesilmemesi gerektiğini aktarır. Şîrî, bu düşüncesini temellendirmek maksadıyla bazı tarihi olaylara da değinir. Nitekim şair, Yıldırım Bayezid (salt.1389-1402)'in böyle bir hataya düştüğü ve Timur ile girdiği mücadeleyi de bu sebeple kaybettiğini nakleder:

tutmaya 'asker 'atâyâsın vezîr / pâdişâh olana anlardur zahîr
hazret-i merhûm sultân bâyezîd / hak te'âlâ rahmetin itsün mezîd
ba'zı 'askerden 'atâyâsın tutar / dir vezîri itme kim vardur hatar
ne yisün kat'-ı 'atâyâ idicek / harc lâzımdur gazâyâ gidicek
didî kim ot otlasunlar ey 'azîz / bilmedi lâzımdügin vakt-i sitîz
oldı müstevlî kaçan tîmûr-leng / yüz çevirdi itmedi hiç kimse ceng
kanı 'asker deyücek zikr itdiler / didiler ot otlamaga gitdiler [99a]

Yukarıdaki naklin devamında Şîrî, beytülmal olarak bilinen devlet hazinesinin boş yere telef edilmemesi gerektiğini, askerlere ihsanda bulunmanın boş harcama sayılmayacağını Hz. Peygamber, Hz. Âişe ve ahabın uygulamalarını referans

göstererek vurgular. Sonrasında ise *fi-nasb-i serdâr* başlığı ile askerlere liderlik yapacak serdarın ne şekilde seçilmesi ve serdarda hangi özelliklerin bulunması gerektiği konu edilmiştir. Buna göre serdar; himmet sahibi, tecrübeli, askerinin hâlini bilen, at, katır vs. gibi cenkte kullanılan hayvanlardan anlayan biri olmalıdır. Devamındaki *fi'l-meşveret* başlığı altında ise çeşitli dini referanslarla önemli konularda bilgi sahibi kimselerle ve özellikle de düşman konusunda asker ile meşveret etmenin yani fikir alışverişinde bulunmanın önemi vurgulanmıştır. Bu bölümün ardından, marifet/hüner sahibi kimselere saygı göstermenin ve bu kimselerin hünersiz cahillerden korunmasının konu edildiği *fi-ri'âyet-i erbâb-ı hüner* gelmektedir. Şîrî'ye göre vezirin en önemli vazifelerinden biri de memleketi düşmanlara karşı korumak için düşmanların her bir hareketini takip etmek ve ihtiyaç hâlinde yer yer kaleler ve surlar yapmaktır. Ayrıca bir yerin fethedilmesi için de vezire bazı görevler düşmektedir. Düşman kalesini kuşatmak, kale içerisine casus asker göndermek ve sınır uçlarına beyler tayin etmek bu görevlerden en önemlileridir. Şîrî, düşmana karşı alınacak tedbirler ve bir yerin fethedilmesi için yapılması gerekenleri *fi-tedbîr-i fethi'l-memâlik* başlıklı bölümde ele almıştır. Sözü bir şekilde fetih konusuna getiren şair, *bâyesten-i pîrân der-cenk* başlıklı sonraki bölümde ise savaş durumunda dikkat edilmesi gerekenleri ele almaktadır. Şaire göre savaş durumunda ordu içerisinde daha önce çokça savaşa katılmış, tecrübe sahibi yaşlılar da olmalıdır. Nitekim savaşlarda gençler güç kuvvet ve yiğitlik göstermek bakımından daha uygun görülse de yaşlılar tecrübeleriyle ve kurdukları hilelerle düşmanı alt etmeye muktedirlerdir. Şîrî'nin savaş konusundaki nasihatleri bunlarla sınırlı değildir. Nitekim şair, yukarıda değinilen bölümlerin ardından *ta'lîm-i cenk* ve akabinde *ta'lîm-i fütûhât-ı kılâ'* başlıklı bölümler ile savaşta yapılması gerekenleri, askerinin ve savaş aletlerinin durumunu etraflıca ele almaktadır. Şîrî, bu bölümde öncelikle düşmanın tanınması ve düşman elindeki savaş aletlerinin öğrenilmesi için casusluk yapılması ve elde edilecek bilgiler ile hücum edilmesi gerektiğini belirtir. Düşman elinde tüfek vb. gibi ateşli silahların olması durumunda buna göre tedbir alınmalıdır. Şîrî burada tecrübe ettiği bazı savaşlara da değinerek tarihteki bazı önemli savaşlardan da örnek sahneler sunar. Şair, savaşta hile yapmanın günah olmadığını hatta savaşın onda dokuzunun hile, kalan kısmının ise erlik olduğunu da özellikle belirtir. Ayrıca ordunun sevk ve idaresinden sorumlu serdarın savaştaki etkisine de değinir. Devamında ise kale veya surların fethedilmesi için ne şekilde saldırılması gerektiği ve hangi savaş aletlerinin daha faydalı olacağı ele alınmıştır. Savaş usullerinin konu edildiği bu bölümlerin sonunda Şîrî sözü bir şekilde kavimlere getirir ve devamında *Hilyetü'l-İslâm*'ın en dikkat çekici bölümlerinden biri olan kavimler bölümüne başlar. *sîret-i tavâ'if-i muhtelif*e başlıklı bu bölümde şair çeşitli kavimlerin öne çıkan özelliklerini nakleder ve söz konusu kavimlerin savaş meydanındaki durumlarına değinir. “*tâ'ife-i ...*” veya “*kavm-i ...*” şeklindeki başlıklarla birbirinden ayrılan bu bölümde Arap, Habeş, Hint, Yemen, Acem, Zengî, Gürcü, Anadolu, Karaman, Teke ve Kazdağı, Rumeli, Arnavut, Karadağ, Rum, Bosna, Hırvat, Macar, Slav, Nemçe, Erdel, Karnak, Leh, Moskov, Karaboğdan, Çerkez ve Tatar gibi kavim ve ülke halklarının çeşitli meziyetleri, öne çıkan ırk özellikleri ve söz konusu kavim ve halkların savaşçılık yönleri etraflıca ele alınmıştır. Belirtilen kavimlerle ilgili dikkat çekici kimi hususiyetlerin nakledilmesi

Şîrî'nin iyi bir gözlemci olduğunu göstermesi ve XVI. yüzyılda hayat süren kimi kavim ve topluluklar hakkında bilgi vermesi açısından dikkate değerdir. Şîrî, söz konusu gözlemlerini aktarırken kimi kavimler ile ilgili birkaç beyitlik bilgi sunmuş, kimi kavim yahut halkları ise detaylıca anlatmıştır. Aşağıda Şîrî'nin Hilyetü'l-İslâm'da yer verdiği kavimlere dair gözlem ve düşünceleri özet olarak sunulmuştur.

Arap kavmi: Hile ile savaş yapan bir topluluk olan Araplar kavmi, bahadır ve şecaatli kimselerdir. Kalpleri katı, dik başlı, her işleri hiledir.

Habeş kavmi (tâ'ife-i habes): Habeş halkı minyon tipli ve cesaretsiz olduğundan askerlik için uygun değildir.

Hint ve Yemen kavimleri (tâ'ifetü'l-hind ve'l-yemen): Yemen ve Hint halkları her ne kadar gösteriş sevmeyen, kanaat ehli ve ince ruhlu olsalar da cenk için uygun değillerdir.

Zengi/Zenci Araplar (tâ'ife-i zengî 'arab): Şîrî, Zengî Arap halkının, tembel ve kötü huylu olmakla beraber cesur bir halk olduğunu belirtir.

Acem kavmi (tâ'ifetü'l-'acem): Hilyetü'l-İslâm'da en çok eleştirilen ve olumsuz yönleriyle öne çıkarılan kavim Acemlerdir. Nitekim Şîrî, Acem halkından ekserisinin Rafizi olduğunu belirterek onları İslâm düşmanı olarak niteler. Hatta bunlara savaş açmanın kâfirlere savaş açmaktan daha üstün olduğunu belirtir. Bununla beraber Şîrî, Acemlerin kimi üstün meziyetlerinden bahsetmekten de geri durmaz. Şair Acem halkının marifet ehli, ince fikirli olduğunu naklederek bu halkın eğlenmeyi ve konuşmayı sevdiğini aktarır.

Gürcü kavmi (tâ'ife-i gürcî): Gürcüler, coğrafi bakımdan dağlık bir bölgede yaşamaları sebebiyle sarp yerde yapılan savaşlar için güçlü savaşçılar olarak nitelendirilmiştir. Şîrî, Gürcülerin ok ve yay kullanmada mahir olduklarını fakat atlı olarak savaşmaya muktedir olmadıklarını da özellikle belirtir. Ayrıca Gürcü halkın elinde hiçbir savaş aletinin bulunmadığı, ellerindeki tek savaş aletinin taşlar olduğu da nakledilmiştir. Fakat şair söz konusu bölümde Gürcülerin kimi olumsuz yönlerine de değinir. Şöyle ki Gürcüler, sözlerine sadık olmadıkları ve sır tutamadıkları için askerliğe uygun görülmemişlerdir.

Anadolu halkı (tâ'ife-i anatolî): Hilyetü'l-İslâm'da övgü ile anılan kavimlerden biri de Anadolu halkıdır. Şîrî, Anadolu halkının eski hanlardan olduğunu, özgürlüğüne düşkün ilim erbabı olduğunu nakleder. At binmede mahir olan bu halk, atı olduğu sürece hiçbir düşmandan korkmaz. Eşleri birbirlerine düşkün olan Anadolu halkı ehli namazlardır ve elleri harama uzanmaz. Dünya malına tama etmediklerinden çoğu zelim ve aç olan Anadolu halkı, tüm mesailerini memleketi mamur etmeye harcamışlardır. Tüm bu olumlu değerlendirmelerin yanı sıra Şîrî, olumsuz bir yön olarak Anadolu halkının cömert olmadığını özellikle belirtir. Anadolu halkının konu edildiği bölümde dikkat çekici hususlardan biri de XVI. yüzyıl Anadolusunun tasavvufi yönü ile ilgili bilgilerin nakledilmesidir. Şîrî, Anadolu'da vaaz ve nasihat eden çok kimsenin bulunduğunu ve insanların Halveti şeyhlerine itibar ettiklerini belirterek XVI. yüzyılda Anadolu'da Halvetiliğin ne derece rağbet gördüğünü de bildirir.

Karaman halkı (tâ'ife-i karaman): Anadolu halkları arasında sayılabilecek halklardan olan Karaman halkı da Şîrî'nin övgü ve yergi ifadeleriyle zikrettiği topluluklardandır. Şair Karaman halkını ehl-i vakar ve yumuşak başlı olarak tavsif etmekle beraber söz konusu halkın sözünde durmadığı ve Rum halkı gibi iyi savaşamadıklarını nakleder. Ayrıca Karaman halkının koyunculukla uğraştığı da özellikle zikredilir.

Tekeli ve Kazdağı halkları (tâ'ife-i tekeli ve kaz tağı): *Hilyetü'l-İslâm*'da Tekeli ve Kazdağı taifesi başlığı altında Diyarbekir Kürtleri ve Kazdağı civarında yaşayan denizci halk konu edilmiştir. Bölümde öncelikle Teke bölgesindeki Diyarbekir'de Kürtlerin yaşadığı, bu Kürtlerin çok iyi askerler oldukları ve savaşa mükemmel hazırlandıkları belirtilir. Ardından Kazdağı halkından söz eden Şîrî, bu halkın çoğunlukla denize meraklı olduğunu fakat at binmeye hevesli olmadıklarını belirtir.

Manav Türkleri (tâ'ife-i manav): *Hilyetü'l-İslâm*'da tamamen olumsuz yönleriyle ele alınan kavimlerden biri de Manavlardır.²⁸ Şîrî'nin belirttiği üzere Manavlar, kâr ve kazanç ehli olmakla beraber her işleri hile olduğu için askerliğe uygun değillerdir. En iyisinde dahi ar ve namustan eser bulunmayan Manavlar dünya malına düşkündürler. Tatlı dilleri ve aldatıcı gözyaşları ile insanları kandırırlar. Ayrıca Manav kavmini çok başlı ve münafık bir topluluk olarak tavsif eden Şîrî, bu topluluktan imtina edilmesini de öğütler.

Anadolu eşkıyaları (eşkıyâ-yı anatoli): Manav Türkleri ile ilgili bölümün devamında Anadolu eşkıyaları isimli bir gruptan da söz edilir. Şîrî, söz konusu bu topluluğu da olumsuz yönleri ile ele almaktadır. Şair bunların hayâ ve namustan yoksun, kavgaya düşkün kimseler olduğunu bildirir.

Suhte eşkıyaları (ahvâl-i sûhtevât): *Hilyetü'l-İslâm*'da konu edilen topluluklardan biri de "suhte" adı verilen isyancı ve eşkıya grubudur. Ortaya çıkmalarındaki ana nedenin medreselerin bozulması olduğu belirtilen "suhte" eşkıyaları, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'ne zorluk yaşatan isyanlara da neden olmuşlardır. Şöyle ki Sultan III. Murad (salt.1574-1595), isyanları bastırabilmek adına bu grupla müzakere yapmayı dahi kabul etmişti (Yılmaz, 2018, 67-68). Şîrî de suhte eşkıyalarının yaptıkları zorbalıklardan söz ederek bu topluluğun zekât adı altında halktan zorla para topladığını, çeşitli savaş aletleriyle halka zulmettiklerini, karşı çıkanları astıklarını ve halkın bunları şikâyet edecek bir kadı bulamadığını nakleder.

Rumeli halkı (tâ'ife-i rûm ili): Şîrî'nin askerliğe elverişli gördüğü topluluklardan biri de Rumeli taifesidir. Şaire göre Rumeli halkı yürekli ve cesur olduğu için en iyi askerler bu topluluktan çıkmaktadır. Henüz küçük yaşta iken at binmeyi öğrenen bu topluluk genç yaşta kâfirlerle savaşmaya muktedir olur. Tüm bu meziyetlerine binaen Rumeli halkının tamamı padişah ordusu için uygundur.

Arnavut kavmi (tâ'ife-i arnavud): Şîrî'nin bî-edeb olarak tavsif ettiği Arnavutlar, helal ile harama dikkat etmeyen ve halkı inciten kimselerdir. Bununla beraber şair

²⁸ *Manav:* Batı Anadolu'da, özellikle Eskişehir yöresinde yerleşik hayata erken dönemde geçmiş olan Türk topluluğu (TDK, 20 Ocak 2024).

Arnavut toplumu içerisinde “ocak eri” olarak anılan bir grubun bulunduğunu ve bunların kavgedan uzak iyi kimseler olduğunu da belirtir.

Karadağ halkı (tâ'ife-i kara tag): Balkan halklarından olan Karadağ halkı Şîrî'nin övgü ile söz ettiği topluluklardır. Eserde belirtildiği üzere Karadağlılar gayet cesur olduklarından asker olmaya elverişlidirler. Hatta bu hususta benzersizdirler.

Rum halkı (tâ'ife-i rûm): Şîrî'ye göre korkak bir millet olan Rumlar, kendi gölgelerinden dahi korkarlar. Mal ve mülke önem veren ve daima maaşlarını düşünen Rum halkı, savaş vakti cesaretsizlerdir. Ayrıca cellatların büyük kısmı bu millettendir. Çıkmıştır ki cellatlık tıynetlerine uygundur.

Bosna halkı/Boşnak kavmi (tâ'ife-i bosna): Bosna halkı akıllı ve zeki bir halk olarak zikredilmiştir. Bundan dolayı her ne öğretilirse hemen öğrenir ve onunla amel eder. Devlete layık ibadet ehli olarak anılan Bosnalılar, askerlere serdarlık yapmaya ve padişah askeri olmaya uygundur. Bununla beraber Bosna toplumunda kötü huylu kimselerin varlığından da söz eden Şîrî, bu kimselerin dilleriyle ve gözyaşlarıyla insanları kandırdıklarını belirtir.

Hersek kavmi (kavm-i hersek): Şîrî'nin eleştirilerinden ve olumsuz nitelendirmelerinden nasibini alan bir diğer topluluk da Hersekliyledir. Şîrî, Hersekliyi inatçı olarak nitelerken bunların Bosnalılardan daha fesatçı olduklarını da belirtir. Hersekli kimi yöneticilerin rüşvete düşkünlüklerinden de bahseden Şîrî'ye göre Hersekli inatçı olmasalardı onlar gibi hayırlı kullar bulunmazdı.

Hırvat kavmi (kavm-i hurvâd): Hilyetü'l-İslâm'da belirtildiğine göre Hırvatlar, özellikle de Hırvat atlıları iyi askerler olup sınır bölgelerinin korunması bu birlikler tarafından sağlanırdı. Yalan ve hile bilmeyen bu topluluğun hıyanet ettiği görülmemiştir.

Macar halkı (kavm-i macar): Eserde övgü ile bahsedilen kavimlerden biri de Macarlardır. Şîrî, Macar halkının yiğit, cesur ve cömert olduğunu belirtir. Bunların seçkinleri gayrimüslimdir. Kâfirlere sipahilik yaptıkları belirtilen Macarlar, her ne yaparlarsa yapsınlar akıl ve mantık çerçevesinde hareket ederler. Fakat Şîrî'nin nakline göre bu topluluk içerisinde çokça hain bulunmaktadır. Ayrıca Müslüman olan kimi Macarların dinlerinden dönerek mürtet oldukları da belirtilir. İçkiye ve sanata düşkün olan Macarlar, atla savaşmak hususunda mahirdirler.

Sloven kavmi (kavm-i slovin): Sloven kavminin konu edildiği bölümde Şîrî, söz konusu kavmin Hırvatlara benzediğini fakat gayrimüslim kavimler arasında en fakir ve hakir görülen toplumun bu kavim olduğunu vurgular.

Nemçe kavmi (kavm-i nemce): Şîrî'nin özellikle savaş hususunda methettiği topluluklardan biri de Nemçelilerdir. Belirtildiğine göre Nemçeliler, kale muhafazasında ve tüfek kullanmada oldukça mahirdirler. Fakat bunların atlı savaşlarda değil de süvari yani yaya birliklerinde etkili olduğundan söz edilmektedir.

Erdel kavmi (kavm-i erdel): Askerlik konusunda övülen bir topluluk da Erdel kavmidir. Şîrî'ye göre Macar toplulukları arasında askerliğe en uygun kavim Erdel kavmidir. Fakat bunlar içkiye düşkünlüdür.

Karnak kavmi (kavm-i karnak): Deniz savaşlarında yetenekli bir kavim oldukları belirtilen Karnak kavmi, zengin ve çalışkan bir millet olarak anlatılmıştır. Bu bölümde Şîrî, tüm kavim ve toplulukları karşılaştırarak da bazı düşüncelerini nakleder. Şaire göre tüm topluluklar arasında kara savaşlarında Rumeli halkı, deniz savaşlarında ise Karnak kavmi en üstün topluluktur.

Eflak kavmi (kavm-i eflak): Eflak kavminin yaşadığı yer güzel olmakla beraber bu kavim savaşıma kadir değildir. Eflaklı gayrimüslimler çok kaba olarak nitelenirken kadınlarının ise heva ve heveslerine düşkün oldukları nakledilmektedir. Ayrıca şairin nakline göre Eflak kavmi marangozlukta yetenekli olarak görülürken coğrafi konum ve iklimin elverişli olması hasebiyle tarımcılığa maildirler.

Leh ve Moskov kavimleri (kavm-i leh ve moskov): Eserde tüfek kullanmada yetenekli olduğu belirtilen diğer iki kavim Leh ile Moskov kavmidir. Ayrıca Şîrî, bu iki kavmi konu ettiği bölümde “Kazak” isimli bir topluluktan da söz eder. Esasen Türk asıllı olmalarına rağmen şair Kazakları Leh ve Moskov kavimleriyle anmaktadır. Şaire göre savaşmada mümtaz olan Kazaklar, kötülük ehli kimselerdir. Şîrî, Leh ve Moskov halkının ise ticaret ehli olduğunu nakleder.

Kara Boğdan halkı (tâ'ife-i kara bogdan): Kara Boğdan halkı atlı savaşıma muktedirlerdir. Ayrıca bu topluluk içerisinden hain çıkmayacağı belirtilse de sürekli beylerine kast ettikleri ve asi bir topluluk oldukları da özellikle vurgulanır.

Çerkez kavmi (tâ'ife-i çerkes): Şîrî, Çerkezlerin bahadır soylu olmakla beraber söz konusu kavimde iyi ve kötü huylu kimselere rastlandığını belirtir. Bu topluluğun eğlence hayatına düşkün olduğunu da nakleden şair Çerkezlerin iyi asker olduğunu fakat bu topluluktan kimsenin serdar olamayacağını da özellikle vurgular. Ayrıca bu kavmin çok bencil olduğu da iddia edilmektedir.

Tatar kavmi (tâ'ife-i tâtâr): Hızlı, ata iyi binen, sabırlı ve dilaver bir topluluk olarak anılan Tatar halkının çok iyi askerler olduğunu belirten Şîrî, bu topluluğun yaz kış, iniş yokuş demeden savaşıma muktedir ve zaman zaman acımasız savaşçılar olduğunu nakleder. Tatar savaşçılarının atlarına nal gerekmez, onlar uğradıkları her memleketi harap ederler ve halka ızdırap verirler. Konargöçer bir kavim olan Tatarlar, düşman oldukları her kimsenin ocağını söndürürler.

Tüm bu topluluklar, mizaçları ve savaşlardaki durumları hakkında bilgi veren Şîrî, bu bölümün sonunda nakledilen bilgileri niçin aktardığını da özellikle belirtir:

cümle bu akvâmi añmakdan murâd / sîretin bilmekdür ez-beher cihâd
pâdişâh olana 'askerdür gerek / tâ bileler kankısıdur yigrek
düşmen olursa tedârik eyleye / pes aña göre ma'ârik eyleye [111a]

Savaş hususundaki nasihatlerin ve bu vesileyle de kavimlerin konu edildiği yukarıdaki bölümün ardından Şîrî, vezir ve padişahlara bu kez de devlet hazinesi anlamındaki *beytü'l-mâl*ın korunması ve dikkatli bir şekilde sarf edilmesi konusundaki öğütlerini aktarır. *fi-zâbıtı beytü'l-mâl* başlıklı bu 58 beyitlik bu bölümde öncelikle hazinenin gerekliliği ve devletin devamı için öneminden bahsedilerek beytü'l-mâlın idaresi amacıyla güvenilir bir görevlinin seçimi için vezire düşen görevler anlatılır. Bölümün sonunda şair, devlet hazinesinin korunmasında kadınlara

da görev düştüğünü belirtir. Devlet hazinesi ile ilgili bölümün sonrasında devletin gelirlerini, giderlerini, kanunlarını ve bu kâbilden olan yazı ile ilgili her türlü bilgiyi kaydeden *erbâb-ı kalem* konu edilmiştir. Burada öncelikle saltanatın devamı için üç şey gerektiğinden söz açan Şîrî; bu üç şeyin vezir, beytü'l-mâl zabiti ve ehl-i kalem olduğunu belirtir. Devamında da kalem ehlinin; emir ve fermanları yazan münşi, gelir ve giderleri yazan defterdâr ve şer'î hükümleri yazan kâtip olmak üzere üç kısımdan oluştuğunu nakleden Şîrî, sözü *erbâb-ı kalem* olarak zikredilen tüm bu görevlilerin başı/lideri konumundaki reisülküttaba getirir ve *der-nasihat-i re'isü'l-küttâb* başlığı altında nasihatlerini sıralar. Ardından yine kalem ehline nasihatlerine devam eden şair *der-nasihat-i kâtibân-i ahkâm* ve *der-nasihat-i küttâb-ı mâliyye* başlıklarıyla devletin kanunları ile mali işlerini not eden görevlilere öğütler verir. Şîrî, buradan da sözü Osmanlı taşra teşkilatı içerisinde çeşitli görevleri bulunan bazı idarecilere getirir. İlk olarak Osmanlılarda sancaklara görevlendirilen sancak beyleri/emirler (ümerâ) ile yine Osmanlı taşra teşkilatında çeşitli görevleri bulunan miralay rütbeli kimselere düşen görevleri ele alan şair, *der-nasihat-i ümerâ* ve *der-nasihat-i mîr-âlây* başlıkları altında sancaklara görevlendirilen söz konusu görevlilere çeşitli nasihatlerde bulunur. Devamında da yine Osmanlı Devleti'nde askerî teşkilatın ve taşra teşkilatının önemli bir ayağını oluşturan büyük tımar sahipleri konu edilmiştir. *der-nasihat-i zu'amâ* başlıklı bu bölümde şair zemet sahiplerine (zu'amâyâ) ellerindeki nimetin kıymetini bilmeleri, ellerindeki mallarla övünüp insanları hor görmemeleri gerektiğini naklederek savaş zamanlarında hem tımar sahiplerine hem de onlara yoldaşlık yapacak sadık kimselere ihtiyaç duyulacağını belirtir. Bu bölümün ardından Şîrî, sırasıyla sipahi, ulema, *erbâb-ı cihât* adı verilen çeşitli vakıf görevlilerine²⁹ *der-nasihat-i sipâhiyân* ve *der-nasihat-i 'ulemâ'* ve *kuzât ve erbâb-ı cihât* başlıkları altında öğütler verir. Söz konusu bu nasihatlerin ardından *Hilyetü'l-İslâm*'ın bir başka bölümü olan şehirde oturan emeklilere yönelik bölümü başlar. Şair *der-nasihat-i mütekâ'idân fi'ş-şehr* başlıklı söz konusu bu bölümde şehirde ikamet eden halkın alışverişlerinde ne gibi hususlara dikkat etmesi gerektiğini ele almıştır. Bölüm başlığında her ne kadar emekliler anlamındaki "*mütekâ'idân*" ibaresi kullanılmış olsada Şîrî bu bölümde daha çok şehir esnafına yönelik değerlendirmelerde bulunmaktadır.³⁰ Kaynaklarda bu konuda kuşatıcı bir bilgi bulunmamakla beraber *Hilyetü'l-İslâm*'daki ifadelerden hareketle memuriyetten ayrılıp şehirlerde ikamet eden emeklilerin çoğunlukla ticaretle uğraştığı söylenebilir:

ey ulu şehr içre tutanlar mekân / kesb ü kâr için yasayanlar dükân
eyleyenler halka bey' ü şîrâ / bir metâ'i eyler olsañ iştirâ
cehd kıl eksüğe almaga düriş / tatlucak ister iseñ alış veriş (...)

²⁹ Osmanlılarda vakıf müesseselerinde gerekli hizmetlerin yürütülmesi için ilgili vakfiyelerle tahsis edilen *cihet* (çoğulu *cihât*), nitelikleri belirlenen görevleri ifade etmekte olup vakıfların gelişmesiyle çoğalmış, dinî müessese ve hayır kurumlarının işleyişini sağlaması yanında pek çok kimsenin geçim vasıtası ve ek geliri olmak bakımından da önemli bir fonksiyonu yerine getirmiştir. Söz konusu bu görevliler Osmanlı resmi kayıtlarında "*erbâb-ı cihât*" veya "*ashâb-ı cihât*", bazan aynı anlamda "*ashâb-ı vezâif, mürtezika-i evkâf*" şeklinde de yer almaktadır (İpşirli, 1993, 7/546).

³⁰ Mütেকait, memuriyet ve hizmetten çekilip hizmet müddetine göre maaş alan kimse yani emekli anlamındadır. Mütেকaitler, emekli olmadan önceki hizmet çeşitlerine göre *mütেকaidin-i adliyye, mütেকaidin-i askeriyye, mütেকaidin-i bahriyye* ve *mütেকaidin-i ilmîyye* gibi gruplara ayrılırlar. Osmanlılarda memur ve askerlere verilen maaşların kaydedildiği mevâcib defterlerine *cemâat-i mütেকâidân* notuyla kaydedilenler, artık askerlikle alakaları kalmayan yenicerilerdir (Kılıç, 2012, 104).

halk için cehd eylegil eksügüñ al / almada satmada itme mekr ü ãl
her metâ'ı alduguña göre sat / ol gerek başlu ola ger hurdevât [130a]

Şîrî yukarıda sözü edilen ve bazı örnek beyitler verilen bölümde ticaretin genel geçer bazı kurallarından ve ahlaki gerekliliklerinden söz edip konuyu şehir esnafına getirir ve çeşitli esnaf gruplarına ayrı başlıklar altında değinir. Nitekim bu bölümde *ehl-i dükkân* ana başlığı altında sırasıyla; *sahâf* ve *hakkâk*, *san'at-ı hayyât*, *san'at-ı mûze*, *san'at-ı takyeciyân*, *san'at-ı zerger*, *san'at-ı kürekciyân*, *san'at-ı serrâcân*, *san'at-ı müy-tâb*, *san'at-ı debbağ*, *san'at-ı kassâb*, *san'at-ı haccâm*, *san'at-ı haddâd*, *san'at-ı seyyâf*, *san'at-ı cüllâh*, *san'at-ı berber*, *san'at-ı dellâk* ve *san'at-ı kazancı* alt başlıkları altında söz konusu meslek gruplarını tek tek ele alır. Burada Şîrî'nin önceki bölümlerde olduğu gibi konu edilen mesleği icra eden kimselere çeşitli nasihatler verdiği görülür. *Hilyetü'l-İslâm*'ın bu bölümü, XVI. yüzyıl Osmanlısında hangi meslek gruplarının çoğunlukta olduğunu ve bahsedilen mesleklerde ne gibi bozulmaların görüldüğünü göstermesi açısından önemlidir. Fikir vermesi bakımından Şîrî'nin kasap ve kılıç ustaları ile ilgili öğütlerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

san'at-ı kassâb

san'atuñ kassâb ise ey nev-civân / itme bunı iş budur deyü hemân
âhir 'ömrüñe sürme bu işi / benden öğüt ister iseñ ey kişi
san'atuñ ednâsıdur kassâbluk / nitekim cellâdluk bevâbluk
ittifâkı bu düşerse san'atuñ / sen bıçak çalma yiterse kudretüñ (...) [133b]

san'at-ı seyyâf

eyü su vir kılıca seyyâf iseñ / işleme anı ger ehl-i lâf iseñ
âheni kal eyle işüñi gözet / ya dımuşkı ya frengiden düzet
âhenüñ hâsından işle kârı di / işe gelmez ko hadîd-bârı di
âhen-i bedden eyü kârı eger / iderin diyen sovk demür döger (...) [134b]

Çeşitli esnaf zümrelerinin konu edildiği bu bölümden sonra da Şîrî nasihatlerine devam eder. Fakat şair burada *Hilyetü'l-İslâm*'ın ilk bölümünde olduğu gibi tekrar dinî konulara yönelir ve *fi'l-menhiyyât* başlığı altında dinin yasakladığı bazı hususları ele alır. 68 beyitlik bu bölümde şair bazı hadisîşerifleri de referans göstererek Hz. Peygamber'in nehyettiği çeşitli yasaklardab söz eder. Ayrıca söz konusu başlığın ardından gelen *der-nasihat-i ehl-i kurâ* başlıklı bölüm de yasaklar bölümünün devamı niteliğindedir. Nitekim söz konusu her iki bölümde de şair önce yasaklardan söz etmiş ardından ilgili hadisleri râvileriyle beraber nakletmiştir. Eserin bu bölümü bu yönüyle manzum hadis tercümesi niteliğindedir. Örneğin, söz konusu bölümde yer alan şarap yasağı ile ilgili manzumeler ve nakledilen hadis şu şekildedir:

itdi la'net hamrda on kişiye / var şümûl erkege vü dişiye
biri sikan birisi sıklıran / biri götürden birisi götürren
biri sâkî birisidür mey-fürüş / biri ekl iden bahâsın biri nüş
iştirâyâ biri olandur vekil / hem müvekkil dahı min hâze'l-kabil

عن أنس قال: لعن رسول الله صلى الله عليه وسلم في الخمر عشرة عاصرها ومعتصرتها وشاربها وحاملها
 والمحمولة إليه وساقيتها وبائعها وآكل ثمنها والمشتري لها والمشتراة له [137a-137b]

H. Enes (radiyallâhu anh) anlatıyor: “Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hamrla ilgili olarak on kişiye lanet etti: ‘(Hammaddesinden şarap yapmak maksadıyla) sıkana ve sıkıtırana, içene ve sâkîlik yapana, (imalathânededen veya depodan, toptancıdan perakendeciye veya müstehlike kadar) taşıyana ve taşıtana, satana ve satın alana, bağışlayana, bunun parasını yiyene.” [(Tirmizî, Büyü 59, (1295); İbnu Mâce, Eşribe 6, (3381)] (Canan, 1995, 8/135)

H. Peygamber’in yasakladığı kimi hususların ve köyde yaşayan halka yönelik nasihatlerin konu edildiği bölümlerin devamında da dinî muhtevalı manzumelerine devam eden Şîrî, İslâm âlimlerince büyük günah olduğu belirtilen ve “*kebâ’ir*” olarak isimlendirilen bazı büyük günahlar ile yine dinen sakıncalı bir davranış olarak nitelenen “*nifak*” konusunu ele almıştır. *fi-beyân-ı kebâyir* ve *‘alâmâtü’n-nifâk* başlıklı bu bölümlerde şair, bazı hadisleri referans alarak günah olan davranışları nazmen sıralar. Bu bölümde İbn-i Abbâs’tan rivayet edildiği belirtilerek 17 büyük günah olduğu bildirilmiştir. Şîrî’nin bu bölümde değindiği büyük günahlar şunlardır: Allah’a şirk koşturmak, Allah’ın rahmetinden ümit kesmek, Allah’ın azabından emin olmak, yalan söylemek, namuslu bir kadına zina iftirası atmak, yalan yere ant içmek, sihir yapmak, içki içmek, yetim malı yemek, faiz kazanmak ve yemek, zina, livata, haksız yere kan dökmek, hırsızlık yapmak, (savaşta) düşmandan kaçmak, anne babaya karşı gelmek. Nifak alametlerinin konu edildiği bölümde ise Şîrî, sözünde durmamak, emanete hıyanet etmek ve yalan konuşmak olmak üzere nifakın üç alametinin olduğundan söz ederek Ebû Hüreyre ve İbn-i Abbâs gibi ravilerden çeşitli hadisler nakleder. Bölüm sonunda hile yapmanın sakıncalarına da değinen şair, bu konuda *hikâyet-i münâsib* adı altında iki temsili hikâye de nakleder. Şîrî’nin hayat öyküsünün değerlendirildiği bölümde belirtildiği üzere Şîrî, Yahya isimli oğlunu veba (tâ’ûn) nedeniyle kaybetmiştir. Şair, bu durumdan hayli etkilenmiş olmalı ki eserinde vebaya müstakil genişçe bir bölüm ayırmış ve veba ile ilgili bazı inanışlardan söz ederek tecrübelerini nakletmiştir. Söz konusu bölümde *fi-beyân-ı tâ’ûn* başlığı altında veba ile ilgili bazı inanışları konu eden Şîrî, vebanın bir yerde yayılmasını başta zina olmak üzere günahların artmasına ve halkın açıkça günah işlemekten çekinmemesine bağlamıştır:

fi-beyân-ı tâ’ûn

diñle tâ’ûnı beyân eyleyin / aslı neydüğün ‘ayân eyleyin
bir vilâyetde ki çoğ ola zinâ / evvel ol yirden götürülür gınâ
ol vebâl ile olur hâsıl vebâ / niçe ‘ömr-i âdemî olur hebâ
âşikâre ger zinâ eyleser halk / bir birine fahr idüp söyleser halk
hakdan elbetde iner böyle belâ / halk-ı ‘âlem olur aña mübtelâ [146b]

Vebanın nedenleri ile ilgili bazı inanışların konu edildiği 54 beyitlik bu girişin ardından Şîrî, *hikâyet-i münâsib* başlıklı iki temsili hikâye nakleder ve akabinde *fi-beyân-ı asli’t-tâ’ûn* başlığıyla veba illetinin ilk kez nerede ve nasıl çıktığına dair birtakım bilgiler verir. Burada nakledildiğine göre veba ilk kez Hz. Musa zamanında halkın çokça günah işlemesi üzerine ortaya çıkmış bir musibettir. Bu kısa bölümün ardından yine bir temsili hikâye anlatılmış ve konuyla alakalı çeşitli hadisler nakledilmiştir. Veba bölümünün devamında da nasihatlerine devam eden şair *beyân-*

ı islâh-ı beyne'l-mü'minîn başlıklı 16 beyitlik bölümde Müslümanların birbirleriyle kavga etmemeleri ve iyi geçinmelerini konu etmiştir. Şîrî, birbirleriyle savaşıyor iki mümin görüldüğünde hemen müdahale edilip aralarının düzeltilmesi gerektiğini belirterek bunun Allah'ın emri olduğunu vurgular. Buraya kadar daha ziyade dinî muhtevalı konu ve nasihatlerin ele alındığı *Hilyetü'l-İslâm*'ın bundan sonraki bölümleri insanların dünya hayatına yönelik beşerî tutum ve davranışları ile ilgilidir. Bu kabilden bölümlerden olan *fi'l-velîme* başlıklı bölümde şair, evlenmek isteyen ve düğün yapmak isteyen kimselere nasihatlerde bulunarak kişisel kanaatlerine göre ideal bir düğün merasiminin çerçevesini ortaya koyar. Fakat burada da Müslüman bir bakış açısı ile nasihat verildiği unutulmamalıdır. Nitekim Şîrî, düğünde çok mal harcamanın israf olduğu ve bunun dinen günah olduğunu özellikle vurgular. Düğün bölümünün devamında da yine bu konuyla bağlantılı olan eş seçiminin önemi ele alınmıştır. Fakat *hüsnü ihtiyâru(?)'z-zevcât* başlıklı bu bölümde ataerkil bir bakış açısıyla yalnızca erkeklere öğütler verilmiştir. Eş seçimiyle ilgili bölümün sonrasında da çocuğun doğumundan itibaren anne babaya düşen görevler ve çocukların ahlaklı ve edepli birer birey olarak yetiştirilmeleri hususunda ebeveynin yapması gerekenler sıralanmıştır. *fi-terbiyyeti(?)'l-'iyâl* başlıklı 39 beyitlik bu bölümde şair kimi fikirlerini temellendirmek için çeşitli hadisleri referans göstermiştir. *Hilyetü'l-İslâm*'ın asıl bölümünde son olarak *fi'l-huddâm* başlığı altında hizmetçilere nasıl davranılması gerektiği ve suç işlemeleri durumunda nasıl karşılık verilmesi gerektiği konu edilmiştir.

c) Bitiş bölümü

Hilyetü'l-İslâm'ın *fi-hâtimeti'l-kitâb* başlıklı bitiş bölümü 40 beyitten müteşekkildir. Burada şu hususu da özellikle belirtmek isteriz ki mesnevinin hâtîme kısmının yer aldığı sayfalar hayli yıpranmış, mürekkebi akmış ve kurt yenikleri olduğundan bitiş bölümündeki kimi mısra yahut beyitler tam olarak okunamamaktadır. Buradaki değerlendirmelerimiz söz konusu bölümün okunabilen kısmı dikkate alınarak yapılmıştır. Bitiş bölümünde Şîrî, öncelikle eserini nihayete erdirdiği için Allah'a şükreder ve ardından eserini hangi kıstasa uyararak yazdığını ve gayesinin ne olduğunu ortaya koyarken mesnevinin üslubu hakkında da ipuçları verir. Nitekim şair *Hilyetü'l-İslâm*'ı edebî bir gayeyle kaleme almamıştır. Bu nedenle de şairliğin en büyük göstergelerinden olan teşbih ve mecazlarla süslenmiş karmaşık lafızlar değil de her kesimden halkın anlayabileceği bir dil ve üslup kullanmıştır. Esas gayesi bir şeyler öğretmek olduğundan ve edebî bir kaygı gütmemediğinden, mesnevîde çokça aruz kusuru görülebileceğini de şair açıkça itiraf eder. Ayrıca Şîrî, Nizâmî ve Câmî tarzında bir eser yazmadığını belirterek de bu iki şaire adeta kafa tutar:

fi-hâtimeti'l-kitâb

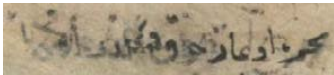
hamdü-lillâh hakdan olup feth-i bâb / 'avn-i subhân ile hatm oldu kitâb
gerçi tecnisât u teşbihâtı yok / kasd olunmadığı çün noksânî çok
müstefîd olsun deyü hâs u 'avâm / şâ'irâne itmedüm sadd-ı kelâm

geldi yir yir ba'zı elfâz-ı rekîk / bahre uymaz çok ...³¹
didüm izhâr-ı fazl için cevâb / söyledüm her ne ise kasd-ı savâb
nefsüm islâhu için düzdüm kemîn / tâlib olanlar için yazdum kimin
iktidâ nice kelâmı dimedüm / tarz-ı câmî ya nizâmî dimedüm [154a-154b]

Yukarıdaki ifadelerin devamında ise Şîrî, eserini nerede, ne zaman ve ne kadar sürede yazdığı hususunda bilgiler verir. Buna göre şair, *Hilyetü'l-İslâm*'ı H 988 / M 1580 yıllarında Amasya'nın Alevi Köyü'nde bulunduğu sırada iki ay kadar bir sürede kaleme almıştır. Şairin hayatı ile ilgili bölümde nakledildiği üzere şair bitiş bölümünde genç yaşta vefat eden çocuklarından da söz eder. Şîrî, çocuklarının vefatı üzerine kimsesi kalmadığını ve yadigar kalması niyetiyle mesneviyi kaleme aldığını nakleder. Şîrî, eserini yazdığı esnada bulunduğu köyün halkının davranışlarından memnun olmalı ki bitiş bölümünde bu köy halkına özellikle hayır dualarda bulunur ve Allah rasulüne salat okuyarak mesneviyi bitirir.

Sonuç

XVI. yüzyıl, Osmanlıların pek çok yönden en güçlü kabul edildikleri bir asır olarak anılsa da Osmanlılar özellikle Doğu'da Safevî tehlikesiyle karşılaşmış ve bu yüzyılın ikinci yarısında şark sınırlarına çeşitli seferler düzenlemiştir. Bu çalışmanın odağındaki eser, 1578 ve sonraki yıllarda Şark Seferi'ne katılan bir sipahinin kaleminden çıkmış zengin muhtevalı bir mesnevidir. Silistreli Şîrî Ali Bey tarafından 1580 yılında kaleme alınan *Hilyetü'l-İslâm*'ın şu ana kadar tespit edilebilen tek nüshası İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları arasında MC Yz K 0482 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Söz konusu nüsha, baştan eksik olup birçok varağı yıpranmış vaziyettedir. *Hilyetü'l-İslâm* mesnevisinin bazı bölümleri dinî muhtevalı olsa da, eser barındırdığı tarihî, sosyal, kültürel, ekonomik ve etnik bilgilerle XVI. yüzyıl Osmanlısını yansıtmaya açısından dikkat çekicidir. Bilindiği üzere Osmanlılar, Safevîler üzerine düzenledikleri seferleri "*mülhid ve zındıklarla cihat*" şeklinde tasavvur etmekte bu askerî harekâtları gazâdan üstün görmekteydiler. *Hilyetü'l-İslâm*'da da bu anlayışın izleri açıkça görülmektedir. Nitekim Şîrî, mesnevide çeşitli vesilelerle Rafizi olarak nitelenen Kızılbaşların doğru yoldan saptıklarını belirterek bu dinî zümreyi İslâm düşmanı olarak zikreder. Muhtevalıyla doğru orantıda çok sayıda ana ve alt başlığın kullanıldığı *Hilyetü'l-İslâm*, esasen beş bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerden ilk üçü iman, İslâm ve ihsan hakkında olup manzum ilmihâl ve akâid-nâme türündedir. Mesnevinin diğer iki bölümü ise padişah, vezir ve devlet yöneticileriyle ilgili olan manzum siyasetnâme türündeki bölüm ile savaş, kavimler, meslekler, büyük günahlar, veba, düğün, evlilik, çocuk terbiyesi ve hizmetçilere muamele gibi hususlarda şairin çeşitli tespit ve nasihatlerini içeren nasihatname türündeki bölümdür.

Hilyetü'l-İslâm'ın en dikkat çekici bölümleri hiç şüphesiz manzum siyasetnâme olarak değerlendirilebilecek padişah, vezir ve idarecilerle ilgili olan bölüm ile savaş sanatı, kavimler ve meslek gruplarıyla ilgili kısımlardır. Mesnevinin “*nasihatü'l-mülük ve's-selâtîn*” başlıklı siyasetnâme hüviyetindeki bölümü özellikle padişahlar ve devlet idarecileri için tavsiyeler içermektedir. Şîrî'nin, padişahların ve vezirlerin nasıl davranması ve devlet yönetiminin nasıl düzenlenmesi gerektiği üzerine sunduğu öneriler ve tarihsel örnekler, adaletin ve hükümdarlık niteliklerinin önemini vurgulamaktadır. Burada ayrıca askeri strateji ve savaşta kullanılacak taktikler de ele alınmıştır. Devlet yönetimiyle ilgili bu bölümde Şîrî'nin; yönetimde liyakat, adalet ve stratejik düşünme gibi kavramların önemini vurguladığı görülmektedir. Şîrî mesnevinin kavimler, topluluklar ve meslek grupları ile ilgili bölümlerinde, XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunun zengin bir panoramasını sunmaktadır. Farklı kavimlerin, toplulukların ve meslek gruplarının tanıtımıyla birlikte eser, dönemin sosyal ve kültürel çeşitliliğine ışık tutar. Şair, her kavmin özelliklerini detaylı bir şekilde ele alarak savaşa yatkınlıklarından ticaret alışkanlıklarına kadar o kavimlerle ilgili geniş bir yelpazede bilgi sunar.. Anadolu'dan Rumeli'ye, Arabistan'dan Balkanlar'a uzanan coğrafyada yaşayan farklı toplulukların tasvirleri, o dönemin insanların yaşam tarzlarına ve karakteristik özelliklerine dair değerli ipuçları sunar. Bu bilgiler, dönemin siyasi, ekonomik ve toplumsal dinamiklerini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Bir şair olmanın yanı sıra iyi bir gözlemci olarak da ön plana çıkan Şîrî, farklı coğrafyalardaki toplulukların fiziksel, sosyal ve kültürel özelliklerini aktarmıştır. Özellikle Anadolu, Balkanlar, Arap Yarımadası ve Doğu Avrupa'da yaşayan kavim ve topluluklardan bahsettiği manzumelerde, her bir topluluğun savaşçılık kabiliyeti, karakter özellikleri ve yaşam tarzları hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Araplar, Habeşliler, Hint ve Yemen kavimleri gibi farklı gruplar hakkında genel izlenimler verirken, özellikle Anadolu, Rumeli ve Balkanlar'daki kavimler hakkında daha ayrıntılı bilgiler sunmuştur. Şîrî'nin manzum metinlerinde dile getirdiği bu çeşitli kavim ve topluluklar, dönemin etnografik yapısını anlamak ve o döneme ait sosyal dinamikleri değerlendirmek açısından önemlidir.

Hilyetü'l-İslâm'da öne çıkan bir başka önemli nokta ise meslek gruplarının detaylı bir şekilde ele alınmış olmasıdır. Şîrî'nin bu bölümlerde verdiği nasihatlerin temelinde devletin sağlıklı işleyişi ve toplumun refahı yatmaktadır. Devlet hazinesinin korunması, gelir-gider dengesinin sağlanması, adaletin tesis edilmesi, ticaretin dürüst ve ahlaki temellere dayandırılması gibi konular, Şîrî'nin vurguladığı temel prensiplerdir. Şehir esnafına yönelik verilen nasihatlerde, ticaretin adil ve dürüst bir şekilde yapılması, müşterilere karşı güvenin sağlanması ve meslek etiğine uygun davranılması gerektiği belirtilmektedir. Meslek gruplarına özgü öğütlerle, her mesleğin kendine özgü sorumlulukları olduğu vurgulanmaktadır. *Hilyetü'l-İslâm*'ın bu bölümü dönemin ticaret anlayışını ve işleyişini anlamak adına büyük bir kaynak teşkil etmekle beraber XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunun zenginliğini ve çeşitliliğini gözler önüne sermekte, dönemin insanların yaşam tarzları, değerleri ve meslek gruplarının işleyişi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler, tarihçiler ve sosyal bilimciler için önemli bir kaynak oluştururken, genel okuyuculara da dönemin

renkli dünyasını keşfetme fırsatı sunar. Sonuç olarak *Hilyetü'l-İslâm* mesnevisi, geniş bir yelpazede devlet yönetimi, ticaret, dinî hükümler ve günlük yaşamla ilgili çeşitli konuları ele alarak Osmanlı toplumunun yaşam tarzına, ahlaki değerlerine ve yönetim anlayışına ışık tutmaktadır. Eserde, devlet yöneticilerine, tüccarlara, memurlara, askerlere, din adamlarına, hizmetçilere ve halka çeşitli nasihatler verilmiş, dinin emir ve yasakları hatırlatılmış, ahlaki değerlere vurgu yapılmış ve toplumsal düzenin korunması için öneriler sunulmuştur.

Şîrî, mesnevisinde sade bir üslup kullanmış ve eserini halkın anlayabileceği bir dille yazmıştır. Onun amacı, edebî bir şaheser ortaya koymak değil, insanlara doğru yolu göstermek ve toplumun düzelmesine katkıda bulunmaktır. Bu nedenle, manzumelerinde aruz kusurları görülebilir ancak bu, onun eserinin değerini ve etkisini azaltmaz.

Kaynaklar

- Açıköz, Namık. *Riyâzü's-Şuara (Tezkiretü's-Şuara) - Riyâzî Muhammed Efendi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-191371/riyazi-riyazus-suaratezkiretus-suara.html> [erişim tarihi: 13.02.2024]
- Akçay, Ali İhsan. “Akâid-nâmeler”. *Türk-İslâm Edebiyatı El Kitabı*. ed. Ali Yılmaz. 261-269. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Akçay, Ali İhsan. *Türk Edebiyatında Manzum Akâidnâmeler: İnceleme Metin*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.
- Beğavî, el-Ferrâ' el-. *Meşâbihü's-Sunne*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1407.
- Bülbül, Tuncay. “Şîrî, Ali”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2014. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/siri-ali> [erişim tarihi: 13.09.2023]
- Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*. 18 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Basım, 1995.
- Canım, Ridvan. *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ – Latîfi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-216998/latifi-tezkiretus-suara-ve-tabsiratun-nuzama.html> [erişim tarihi: 13.02.2024]
- Çağrıncı, Mustafa. “İhsan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/544-546. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çakır, Emine. “Şîrî”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2015. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/siri-mdiki>
- Çelebi, İlyas. *İslâm'ın İnanç Esasları*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2022.
- Çetin, Abdurrahman. “Nesih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/579-581. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Emecen, Feridun. “Osmanlılar (Siyasî Tarih-Klasik Dönem)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/487-496. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Fayda, Mustafa. “Velîd b. Mugîre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/33-34. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Gıynaş, K. Ali. *Pervâne Bey Mecmuası – Pervâne b. Abdullah*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194492/pervane-bey-mecmuasi.html> [erişim tarihi: 05.11.2023]
- Gülmez, Mevlüt. “Târih-i Feth-i Mısır (Şîrî)”. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, 2022. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tarih-i-feth-i-misir-siri> [erişim tarihi: 05.11.2023]
- Gülten, Sadullah. *Osmanlı-Safevî Kışkırcısında Kızılbaşlar*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2022.

- Gürbüz, Mehmet. “Sultân-ı Hübâna Münâsib Eş’âr (Kâbilî)”. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, 2021. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/sultan-i-hubana-munasib-esar-kabili> [erişim tarihi: 05.11.2023]
- Gürbüz, Mehmet. “Şîrî”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2014a. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/siri-mdbir> [erişim tarihi: 05.11.2023]
- Gürbüz, Mehmet. “Şîrî, Şîrî Beg Belgradî”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2014b. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/siri-siri-beg-belgradi> [erişim tarihi: 05.11.2023]
- Harman, Ömer Faruk. “Hâbil ve Kâbil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/376-378. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Harman, Ömer Faruk. “Kârûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/519-520. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Hatiboğlu, İbrahim. “Mesâbihü’s-sünne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/258-260. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- İnce, Adnan (haz.). *Tezkiretü’ş-şu’arâ - Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-203805/mirza-zade-mehmed-salim-tezkiretu39s-su39ara.html> [erişim tarihi: 05.11.2023]
- İpekten, Halûk. *Divan Edebiyatında Edebî Muhtiler*. MEB Yayınları, 1996.
- İpekten, Halûk vd. *Heşt Bihişt – Sehi Beg*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-191370/sehi-beg-hest-bihist.html> [erişim tarihi: 05.11.2023]
- İpşirli, Mehmet. “Cihet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/546-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- İsmail Paşa, el-Bağdâdî. *Hediyetü’l-ârifin Esmâ’ü’l-müellifin ve Âsârü’l-musannifin*. İstanbul: Behiyye Matbaası, 1951.
- İzgi, Şuayib. *Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri (s.201-400) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Kalyon, Abuzer. *Peşteli Hisâlî Metali’ü’n-Nezâ’ir (II. Cilt) İnceleme-Metin*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.
- Kapar, Mehmet Ali. “Ebû Cehil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/117-118. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kapar, Mehmet Ali. “Kâ’b b. Eşref”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/3-4. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Karataş, Ahmet. “Türk-İslâm Edebiyatında Menâsik-I Hac Manzumeleri ve Kâbe”. *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 3 (2007), 30-32.
- Kartal, Ahmet. *Doğu’nun Uzun Hikâyesi: Türk Edebiyatında Mesnevî*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 1. baskı., 2013.
- Kavruk, Hasan. *Türkçe Mesnevilerde Sebeb-i Te’lif (Eser Yazma Sebebi)*. Malatya: Özserhat Yayıncılık, 2003.
- Kayabaşı, Bekir. *Kâf-zâde Fâ’izi’nin Züdetü’l-Eş’âr’ı*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Doktora Tezi, 1997.
- Kılıç, Filiz. *Meşâ’iru’ş-Şu’arâ - es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi*, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-210485/asik-celebi-mesairus-suara.html> [erişim tarihi: 05.11.2023]
- Kılıç, Orhan. “Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri”. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 31 (2012), 87-128.
- Kılıç, Remzi. “Kars ve Çıldır Havalisi’nin XVI. Yüzyıl’da Osmanlı Devleti’ne Katılması”. *Prof. Dr. Mustafa Keskin Armağanı – Türk Tarih ve Kültürü Araştırmaları*. 703-768. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2014.

- Komasyon [TDEA]. “Şîrî Ali Bey (Hersekzâde)”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi [TDEA]*. 8/176. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998.
- Köksal, M. Fatih. *Mecma'u'n-Nezâ'ir – Edirneli Nazmî*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195954/mecmaun-nezair-edirneli-nazmi.html> [erişim tarihi: 24.12.2023]
- Köksal, M. Fatih. “Metin Neşrinin Ana Esasları”. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi [TÜBAR]* 31 (Bahar 2012): 179-209.
- Köksal, M. Fatih. “Şîrî, Hersek-zâde”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2013. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/siri-hersekzade> [erişim tarihi: 17.11.2023]
- Küttükoğlu, Bekir. “Lala Mustafa Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/73-74. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Küttükoğlu, Bekir. *Osmanlı - İran Siyâsî Münâsebetleri: 1578 - 1612*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1993.
- Küttükoğlu, Bekir. *Osmanlı - İran Siyasi Münasebetleri: 1578-1590*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1962.
- Lowry, Heath W. *Hersekzade Ahmet Paşa: Bir Osmanlı Devlet Adamının Meslek Hayatı ve Kurduğu Vakıflar*. çev. M. Alper Öztürk. İstanbul: Bahçeşehir University Press., 2011.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Câmi'u's-sahîh - Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*. çev. Mehmed Sofuoğlu. 8 Cilt. İstanbul: İrfan Yayınları, ts.
- Özmen, İsmail. *Alevi – Bektaşî Şiirleri Antolojisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Savran, Ahmet. “İmruülkays b. Hucr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/237-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Şîrî Ali Bey (Silistreli). *Esrâr-ı Aşk* [yazma]. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arşiv No: NEK TY 10353/05. Telif tarihi: 963/1555.
- Şîrî Ali Bey (Silistreli). *Hilyetü'l-İslâm* [yazma]. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları Arşiv No: MC Yz K 0482. Telif tarihi: 988/1580.
- Tarlan, Ali Nihat. *Hayâlî Bey Divânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945.
- Tatlı, Bekir. *Hadîs Tekniği Açısından Cibril Hadîsi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005.
- TDK. *Güncel Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu. Erişim 20 Ocak 2024. <https://sozluk.gov.tr/>
- Topaloğlu, Bekir vd. vd. *İslâm'da İman Esasları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Varlık, Nükhet. *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba 1347-1600*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.
- Yekbaş, Hakan. *Sehî Bey Divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2020. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-273692/sehi-bey-divani.html> [erişim tarihi: 26.12.2023]
- Yılmaz, Savaş. “III. Murat Döneminde Eşkîya Suhtelerle Yapılan Müzakere Üzerine Bir Değerlendirme”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 32/45 (2018), 61-82.

Extended Abstract

The Ottoman and Safavid Empires, as important powers in the Islamic world throughout history, frequently clashed due to their adoption of different sects of Islam and their geographical proximity. While the Ottomans adhered to Sunni Islam, the Safavids represented Shiite Islam. Religious and political differences based on these sects have occasionally led to conflicts. Additionally, competition over land and resources in the region played a significant role in the conflicts between the two empires. In the mid-16th century, Ottoman-Safavid

relations became particularly tense, especially with increasing tensions on the Ottoman eastern borders. The conflicts and Safavid expansion activities towards the west in the second half of the century necessitated Ottoman expeditions to their eastern borders. Moreover, increasing Shiite propaganda in Anatolia and the rise of Alevi among the Turkmen population compelled Ottoman rulers to take preventive measures. As a result of all these reasons, the Eastern Expedition, one of the significant events of this period, was conducted in 1580. The decision to launch the expedition was made by the reigning Sultan, Murad III (reigned 1574-1595), who appointed Lala Mustafa Pasha (died 1580) and Koca Sinan Pasha (died 1596) as the commanders of the expedition at various intervals. This study focuses on the *Hilyetü'l-İslam*, a *mesnevi* (poetic narrative) in which an Ottoman cavalryman who participated in the Eastern Expedition provides religious and societal advice and recounts his experiences during the expedition. Written by Sîrî Ali Bey, this *mesnevi* offers rich content dating back to the years 1580. The manuscript of *Hilyetü'l-İslam*, to the best of our knowledge, is the only known copy and is registered under the archive number MC Yz K0482 in the Istanbul Metropolitan Municipality Atatürk Library Muallim Cevdet Manuscripts. While some parts of the manuscript are missing from the beginning and many pages are worn out, it contains valuable historical, social, cultural, economic, and ethnic information reflecting the Ottoman Empire of the 16th century. The Ottomans perceived their expeditions against the Safavids as “jihad against heretics and infidels” and considered these military operations superior to holy wars (*gazâ*). Traces of this understanding can also be found in *Hilyetü'l-İslam*. Sîrî clearly depicts the Shiite *Kizilbash* as deviating from the right path and characterizes this religious group as enemies of Islam. The *mesnevi*, which contains numerous main and sub-headings in proportion to its content, essentially consists of five parts. The first three parts deal with faith, Islam, and beneficence and are in the form of a rhymed catechism and a creed book. The other two parts of the *mesnevi* are a rhymed political treatise concerning the sultans, viziers, and state administrators and a collection of advice concerning war, nations, professions, major sins, plague, weddings, marriage, child-rearing, and treatment of servants. Particularly notable sections of *Hilyetü'l-İslam* include the political treatise on sultans, viziers, and administrators and discussions on the art of war, nations, and professional groups. The section titled “Advice for Kings and Sultans” contains recommendations for sultans and state administrators. Sîrî’s proposals and historical examples regarding how sultans and viziers should behave and how state administration should be organized emphasize the importance of justice and the qualities of sovereignty. Additionally, military strategy and tactics to be used in warfare are discussed here. In this section on state administration, Sîrî emphasizes the importance of merit, justice, and strategic thinking in governance. In the sections related to nations, communities, and professional groups, Sîrî presents a rich panorama of 16th-century Ottoman society. Along with the introduction of different nations, communities, and professional groups, the work sheds light on the social and cultural diversity of the period. Sîrî meticulously describes the characteristics of each group, providing a wide range of information from their readiness for war to their trading habits. Descriptions of various communities living from Anatolia to Rumelia, Arabia to Eastern Europe, provide valuable clues about the lifestyles and characteristic features of the people of that period. These details are important for understanding the political, economic, and social dynamics of the period. Sîrî, known not only as a poet but also as a keen observer, depicts the physical, social, and cultural characteristics of communities

in different regions. Especially in the verses where he mentions tribes and communities living in Anatolia, Rumelia, the Balkans, and the Arab Peninsula, he evaluates their martial abilities, character traits, and lifestyles. While providing general impressions about different groups such as Arabs, Abyssinians, and Indian and Yemeni tribes, he offers more detailed information about the tribes in Anatolia, Rumelia, and the Balkans. Another important aspect highlighted in *Hilyetü'l-Islam* is the detailed examination of professional groups. The advice given by Sîrî in these sections is based on the healthy functioning of the state and the welfare of society. Issues such as protecting the state treasury, maintaining the balance of income and expenditure, establishing justice, and basing trade on fair and ethical grounds are the fundamental principles emphasized by Sîrî.